

Processos col·lectius i acció social

Juan Muñoz Justicia
Félix Vázquez Sixto

P08/10510/02097

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Concepte de comportament col·lectiu	9
1.1. Ambigüitat del concepte de comportament col·lectiu	9
1.2. El paper de la psicologia col·lectiva en la història de la psicologia social	11
1.2.1. Gustave Le Bon: la psicologia de les masses	15
1.2.2. Wilhem Wundt: la Psicologia dels Pobles	20
1.2.3. Sigmund Freud: psicologia de les masses i anàlisi del jo	21
2. Enfocaments teòrics dels comportaments col·lectius	23
2.1. Teories del contagi	23
2.2. Teories de la convergència	23
2.3. Teoria de la norma emergent	24
2.4. Teoria del valor afegit o tensió estructural	25
2.5. Teoria de la identitat social	26
3. Condicionaments ideològics en l'estudi dels comportaments col·lectius	30
4. El rumor com a comunicació col·lectiva	35
4.1. Definició de rumor i tipus de rumors	37
4.1.1. L'estudi del rumor	37
4.1.2. Definicions	39
4.1.3. Tipus	39
4.2. Transmissió del rumor	40
4.3. Models de transmissió	42
4.4. Control dels rumors	43
5. Psicologia de les multituds en situacions de crisi: desastres i pànic	46
6. Control social i resistència en les xarxes interactives	52
7. Annexos	56
7.1. Annex 1	56
7.2. Annex 2	60
7.3. Annex 3	61

7.4. Annex 4	62
Resum	63
Activitats	65
Exercicis d'autoavaluació	65
Solucionari	66
Glossari	67
Bibliografia	68

Introducció

L'11 de setembre de 2001 milions de persones vam assistir entre incrèdules i aterridas a la caiguda de dos dels principals símbols de l'economia capitalista: les Torres Bessones del World Trade Center de l'illa de Manhattan queien poc després de sofrir l'impacte de dos avions. Poc després, un altre símbol, aquesta vegada del poder militar, li esdevenia una cosa semblant: el Pentàgon sofria també l'impacte d'un avió de passatgers.

Difícilment podrem oblidar les imatges de les torres caient o les imatges de les persones que es llançaven al buit per intentar en va escapar de les flames.

De la mateixa manera, difícilment podrem oblidar les imatges que pocs dies després comencen a aparèixer en els mitjans de comunicació. L'operació "Llibertat Duradora" ens torna a oferir escenes de pànic, d'edificis destruïts, de persones fugint, de civils morts per bombes que no maten, sinó que causen "danys col·laterals".

Estem, per desgràcia, davant d'una situació que permet d'il·lustrar perfectament gran part del contingut d'aquest mòdul dedicat als processos col·lectius.

Multituds irades que es manifesten clamant represàlies, per mostrar el seu odi al malvat enemic cristià o musulmà, oriental o occidental. Tumults, disturbis, enfrontaments entre manifestants i policies o exèrcit.

Veurem com la psicologia social ha atès, pràcticament des dels seus orígens, a aquest tipus d'esdeveniments, intentant explicar el com i el perquè del comportament aparentment irreflexiu de les persones quan s'uneixen en una multitud.

Multituds atemorides que es desplacen i fugen d'una torre en flames, d'un bombardeig aeri, de la gana, etc. La psicologia de les multituds en situacions de crisi, davant dels desastres, davant del pànic, serà un altre dels apartats d'aquest mòdul.

Esdeveniments d'aquest tipus fan pas, immediatament, a tot tipus d'especulacions, a tot tipus de comunicacions que pretenen descriure'ls, analitzar-los, explicar-los. Comunicacions i informacions que circulen pels mitjans de comunicació de masses i que reboten en les persones, que continuen la seva difusió mitjançant el "boca a orella". "Un quart avió, que s'ha estavellat contra el terra, es dirigeix cap a la residència del president dels Estats Units d'Amèrica", "els atemptats contra les Torres Bessones han estat inspirats pels serveis secrets israelians", etc.

Esfondrament d'una de les Torres Bessones.

Un grup d'afgans contempla les destrosses produïdes per la bomba dels EUA llançada per error sobre el seu barri. Font: *El País*, 14 d'octubre de 2001.

Un altre dels apartats que desenvoluparem en aquest mòdul tractarà de descriure aquest tipus de fenòmens, els rumors com a forma de comunicació col·lectiva.

Des del dia 11 aquests rumors han circulat i s'han difós àmpliament per mitjà de "la xarxa", de la mateixa manera que han circulat comunicats, reflexions, sol·licituds de signatures de suport a les víctimes, sol·licituds de signatures d'oposició a la guerra/revanja, i de la mateixa manera que han circulat acudits, etc. La xarxa, anatemitzada per alguns per ser vehicle de pornografia i eina al servei de la delinqüència i el terrorisme internacionals, ha deixat patent la seva utilitat com a vehicle d'informació, però també, com veurem a l'últim apartat "Control social i resistència en les xarxes interactives" d'aquest mòdul, com a vehicle de resistència.

Objectius

En aquest mòdul es pretén que conegueu els aspectes principals tractats des de la psicologia social sota l'etiqueta de "processos col·lectius". Els objectius, per tant, consistiran en que, una vegada finalitzada la seva lectura sigueu capaços de fer el següent:

1. Definir què s'entén per comportament col·lectiu i trobar exemples il·lustratius en la vida quotidiana.
2. Definir què són les masses i quines són les seves característiques.
3. Identificar les principals aportacions teòriques a l'estudi del comportament col·lectiu.
4. Reconèixer les informacions que tenen característiques de rumors i enfrontar-s'hi.
5. Analitzar els fenòmens de pànic en situacions de desastre.

1. Concepte de comportament col·lectiu

Encara que la millor definició de què s'entén per comportament col·lectiu serà la que pogueu extreure vosaltres a partir de la lectura de les pàgines següents, us oferim aquí una de les moltes possibles. Al llarg del text veurem fins a quin punt la podem considerar com a vàlida o no.

"[definim] la conducta col·lectiva com una acció voluntària, dirigida a una meta, que es produeix en una situació relativament desorganitzada, en la qual les normes i valors predominants de la societat deixen d'actuar sobre la conducta individual. La conducta col·lectiva consisteix en la reacció d'un grup a alguna situació."

R. P. Appelbaum i W. J. Chambliss (1997, pàg. 422)

Manifestacions en contra de l'atac nord-americà a l'Afganistan. El Caire, Nova Delhi i Parhavar (Paquistan), 12 doctubre de 2001.

Aquestes fotografies de manifestacions antinord-americanes a Egipte, l'Índia i el Paquistan són un exemple d'un dels tipus de comportament col·lectiu més estudiats, la conducta de masses, però com veurem, hi ha altres possibilitats.

1.1. Ambigüitat del concepte de comportament col·lectiu

Encara que us hem ofert una definició, parlar de conductes col·lectives presenta el problema no solament de la vaguetat de la definició del terme, sinó també que a la pràctica s'utilitzen diferents termes per a referir-se a un mateix fenomen o un mateix terme per a referir-se a fenòmens diferents. Massa, multitud i públic són algunes de les etiquetes que de vegades s'utilitzen de manera intercanviable.

Així, per exemple, Ovejero (1997) planteja la necessitat de distingir entre *masa* i *multitud*, ja que, segons ell, són dos conceptes que se solen utilitzar com a sinònims, però que malgrat les seves similituds es diferencien en el fet que les masses, en relació amb les multituds, són més abstractes i difuses, i amb fronteres menys definides.

Per la seva banda, Jiménez Burillo (1981) distingeix entre *agregats*, *públics* i *multituds* (sense diferenciar entre multituds i masses). Els agregats serien conjunts de persones amb conductes semblants però que no compartirien objectius; els públics, tanmateix, poden tenir interessos comuns, però no tenen una

Massa i multitud

No tots els autors comparteixen aquesta diferenciació. Moscovici, per exemple, afirma "Una multitud, una masa, es el animal social que ha roto su correa" (S. Moscovici, 1985, pàg. 13).

relació directa entre si; finalment, les multituds es caracteritzarien per estar formades per persones pròximes entre si amb un punt o focus comú d'atenció, però sense necessitat que hi hagi organització ni objectius propis.

L'intent de delimitar el concepte ha portat a la proliferació de tipologies, de classificacions de diferents modalitats de conductes col·lectives, que a la pràctica gairebé sempre han acabat essent tipologies de les conductes o tipus de masses. I això malgrat les advertències de diferents autors, com per exemple, Stoetzel (1965) i Milgram i Toch (1969), que adverteixen que pràcticament cap tipologia no pot recollir l'ampli ventall dels diferents fenòmens de massa.

Assumint la dificultat d'establir una tipologia, Munné (1970) proposa d'establir diferents classificacions atenent a diferents criteris, cosa que el porta a proposar les dimensions de classificació següents:

- Característiques dels participants: homogènies i heterogènies.
- Grau de participació: passives o actives.
- Grau d'ordre amb què es produeix el fenomen: ordenades o desordenades.
- Grau d'ocasionalitat del fenomen: esporàdiques o intermitents.
- Grau d'improvisació: imprevistes (espontànies o inesperades) o previstes (preorganitzades intencionalment).

Naturalment, Munné tampoc no resisteix la temptació i ens ofereix "la seva tipologia" (podeu consultar les pàgines 190 a 194 del seu llibre per a una descripció detallada dels diferents tipus).

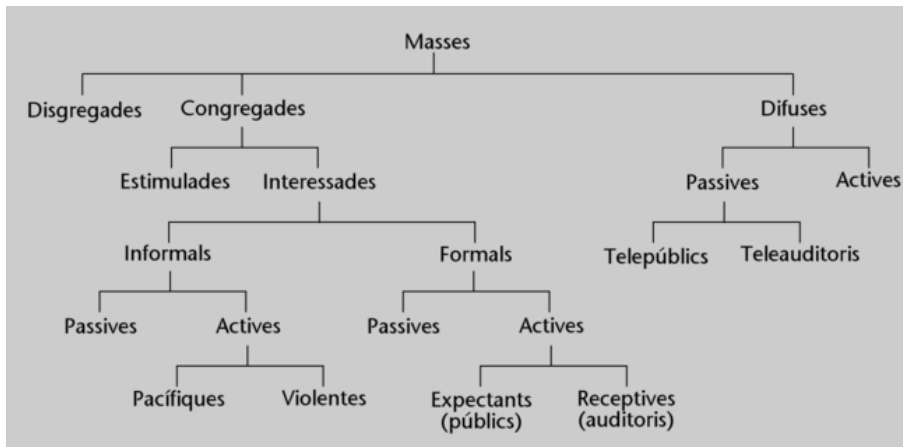
De tota manera, a l'hora d'intentar aclarir conceptes, probablement el millor aclariment és el que ens ofereix Jiménez Burillo:

"Aunque es muy difícil recoger en castellano, existen unas diferencias sutiles entre masa, muchedumbre y multitud y otras, desde luego más claras, entre multitud y conceptos expresivos de acciones colectivas como motines, revoluciones, etc. Quizás podamos retener para nuestros propósitos la idea de que la multitud en el sentido antes descrito es la unidad básica de análisis del comportamiento colectivo, siendo luego otros factores los que cualifican diversamente el comportamiento de esa multitud."

F. Jiménez Burillo (1981, pàg. 269)

L'ús de tipologies

Malgrat aquestes advertències pràcticament cap autor no cedeix a la temptació de fer algun tipus de classificació, i fins i tot Milgram i Toch reproduïen la classificació que va fer Brown, en l'edició anterior del *Handbook of Social Psychology* (1951), partint d'una diferenciació bàsica entre masses actives i passives, i que s'ha convertit en una de les tipologies més utilitzades.

Tipus de masses segons Munné (1970, pàg. 190).

Per acabar aquest subapartat, oferirem una altra definició que avança part del que ens trobarem en l'apartat dedicat als condicionaments ideològics. Es tracta d'una caracterització per oposició: si la preocupació de la sociologia és l'ordre, significa això que el comportament col·lectiu és el desordre?

"Convé recordar que en anglès l'expressió *collective behaviour* designa aquells *residus* que una sociologia essencialment preocupada per l'ordre social no arriba a assimilar: comportament de masses, modes, agitacions o desordres socials, fenòmens de contagi, motins, histèria de masses, etc."

J. P. Dupuy (1991, pàg. 32)

1.2. El paper de la psicologia col·lectiva en la història de la psicologia social

Cada vegada és més freqüent poder llegir advertències sobre la "perversitat" de determinades històries de la psicologia social, sobre les dades incorrectes que apareixen en els manuals i que s'han anat transmetent de generació en generació de psicòlegs socials sense que hagin estat qüestionades fins a dates relativament recents.

Quan es fan aquestes advertències és típic referir-se als diferents capítols sobre la història de la psicologia social publicats per Gordon W. Allport en successives edicions del *Handbook of Social Psychology*, el "relator" oficial de l'estat de la psicologia social. A partir d'aquests textos, Allport ha aconseguit reificar certes veritats que han passat a ser assumides per gran part de psicòlegs socials fins a la data.

Una de les afirmacions sobre hipotètiques "paternitats" de teories o línies d'investigació és la que fa referència a l'origen de la investigació sobre les multituds o les masses, paternitat que s'atribueix insistentment al francès Gustave Le Bon arran de la publicació, el 1895, de la seva obra *La psychologie des foules*.

Una mica d'història

Entre les "dades" transmeses a partir d'Allport, destaquen la menció dels experiments realitzats el 1897 per Norman Triplett, considerats com a fundacionals de la investigació científica a la psicologia social, i que el 1908 constitueix una data clau per a la disciplina ja que coincideix amb la publicació dels considerats primers manuals de psicologia social pel sociòleg dels Estats Units Edward Ross i pel psicòleg britànic William McDougall.

L'afirmació no deixa de tenir sentit, ja que, efectivament, el llibre de Le Bon és probablement un dels que ha tingut una difusió més gran en la història de la psicologia social, amb un incommensurable nombre de reedicions en diferents idiomes, ha estat una obra que, sens dubte, ha exercit una gran influència en la història de les ciències socials.

Altres històries de la psicologia social

En les obres següents podeu trobar dades addicionals sobre la història de la psicologia social:

G. Collier, H. Minton i G. Reynolds (1996). *Escenarios y tendencias de la psicología social*. Madrid: Tecnos, 1991.

E. Crespo (1995). *Introducción a la Psicología Social*. Madrid: Universitas.

R. Farr (1991). "The long past and the short history of Social Psychology". *European Journal of Social Psychology* (núm. 21, pàg. 371-380).

H. Haines i G. M. Vaughan (1979). "Was 1898 a great date in the history of experimental social psychology?". *Journal of the History of the Behavioral Sciences* (núm. 15, pàg. 323-332).

T. Ibáñez (1990). *Aproximaciones a la Psicología Social*. Barcelona: Sendai.

F. Samelson (1974). "History, origin mind and ideology: discovery of Social Psychology". *Journal for the Theory of Social Behavior* (núm. 2, pàg. 217-231).

La influència és certa, la paternitat pot ser que ho sigui menys. El mateix Allport reconeix, encara que tangencialment, els possibles dubtes sobre l'esmentada paternitat, reconeixent les aportacions realitzades per l'italià Scipio Sighele, criminalista de l'escola del fisiognomista Cesare Lombroso i deixeble de l'associat de Lombroso, Enrico Ferri.

A falta d'anàlisi d'ADN, ens podem basar en algunes dades que ens ofereix Jaap Van Ginneken (1985) per resoldre la polèmica. Entre aquestes, aquest autor reproduïx l'afirmació que el 1895 feia Sighele en la revista *Cultura e Scuola* dirigint-se a Le Bon:

"El primer capítol del meu primer llibre és una completa còpia de la línia de pensament i freqüentment una còpia literal en la seva forma. A les pàgines 12 i 15 vostè resumeix la introducció al meu volum; a les pàgines 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 28, 30, 38, 39, 40, 45, 46, 47 vostè copia les idees que he desenvolupat en el meu primer capítol."

Citat per J. Van Ginneken (1985, pàg. 375)

Sighele es refereix al seu llibre *La folla delinquent* publicat el 1891 i traduït al francès el 1892, cosa que fa difícil de creure que no fos conegut per Le Bon, i encara més si tenim en compte que Gabriel Tarde va publicar una revisió d'aquest, a més de fer-hi referència en dos articles de 1892 i 1893. Fins i tot en un d'aquests articles ("Les crimes des foules", 1892), Tarde esmenta un altre autor francès, el Dr. Lacassagne, que el 1892 presenta la seva tesi doctoral (publicada el 1895) amb el títol de *Psychologie des foules*, curiosament el mateix que tindrà el 1895 el llibre de Le Bon (Van Ginneken, 1985).

Totes aquestes dades ens donen una idea de com no sols és evident que abans que Le Bon altres autors van tractar el tema pel qual es va fer famós, especialment Sighele, sinó que també probablement Le Bon va fer alguna cosa més que inspirar-se en aquests autors sense esmentar-los.

Per si us pot quedar algun dubte sobre el "caràcter" de Le Bon, no està de més esmentar el que Jiménez Burillo (1983) indulgentment denomina, en la seva introducció a l'edició espanyola del llibre de Le Bon, com un "pintoresc episodi": la reivindicació per part de Le Bon del descobriment de la teoria de la relativitat!

Malgrat tot, com comentàvem, la influència de Le Bon és evident, fet pel qual serà l'autor a qui dedicarem el subapartat dedicat a la "psicologia de les masses". De tota manera, no seria just no desenvolupar, encara que breument, les aportacions dels altres autors als quals ens hem referit.

Scipio Sighele (1868-1913)

En la seva obra *La massa delinqüent* (1891), Sighele desenvolupa alguns dels principis que també apareixeran després a l'obra de Le Bon: la importància de les masses en la vida moderna (i encara que hàgim passat del segle XIX al XXI continua essent així), la inferioritat quant a intel·ligència de les masses o col·lectivitats enfront dels individus, el principi de la imitació i suggestió en la conducta de les masses, i la predisposició a la violència per part d'aquestes.

Concretament, seguint Mauro Fornaro (1996), les lleis que elabora Sighele sobre les masses es podrien resumir de la manera següent:

- **Llei de la unitat o uniformitat:** la massa actua a l'uníson, té una direcció comuna de comportament, que pot ser expressiu de les emocions o ser una reacció envers aquestes. Això implica parlar d'una "ànima de la multitud" o d'un "individu col·lectiu".
- **Llei de la no-deduïbilitat del caràcter de la multitud a partir del caràcter dels seus membres:** el resultat d'una unió d'unes persones en una multitud no és la "suma" de les seves característiques, sinó un producte impredecible. Encara que es pot produir un increment sumatori en el pla emocional (per suggestió), en l'intel·lectual es produirà un decrement.
- **Llei del nombre:** la intensitat d'una emoció creix en proporció directa al nombre de persones.
- **Llei de la predisposició al mal (crim):** encara que hi ha la possibilitat que la massa actuï de cara al bé i no al mal, això és raríssim ja que segons la teoria de l'estratificació filogenètica del caràcter, determinats esdeveniments

Portada del llibre *La foule crim* de Scipio Sighele.

externs poden fer aflorar a la superfície les manifestacions primitives del caràcter: crueltat i salvatgisme.

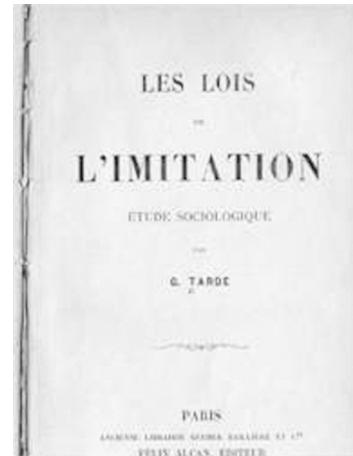
- **Llei del guia o instigador:** en tota massa sempre hi ha un cap, un conductor.
- **Llei de la composició de la multitud:** aquesta llei recupera parcialment les idees innatistes de la criminalitat i afirma que el comportament violent o no de la massa depèn del tipus de persones que la formen. La massa serà violenta si en aquesta hi ha persones que tenen predisposicions (passionals) al crim.

Donada la seva formació jurídica, un dels interessos de Sighele consisteix a arribar a poder establir el grau de responsabilitat de les persones que, com a membres d'una massa, han estat implicades en esdeveniments violents. La seva postura implicava tenir en compte parcialment la pèrdua del lliure albir que es produeix a la massa, però alhora considera que les persones són en part responsables de la seva actuació. Tot i així, un element que cal destacar és el seu **reconeixement de la relació entre la injustícia social i la violència de les masses.**

Gabriel Tarde

Dos conceptes destaquen en la fonamentació de l'obra de Gabriel Tarde: la *imitació* i la *invenció*. Des de la seva perspectiva, el comportament social s'explica mitjançant aquests dos conceptes complementaris. Concep la imitació com una espècie d'estat hipnòtic que afavoreix que els individus realitzin conductes de models previs de manera bastant automàtica. La imitació és el procediment psicològic pel qual les idees es repeteixen i propaguen en la societat i comença amb estats interns com les creences i els desitjos dels individus. Els grups desenvolupen actituds i sentiments comuns, que quan es manifesten públicament, contribueixen al fet que les persones adquireixin confiança en comprovar que els seus propis sentiments són compartits, cosa que dona origen a les tradicions que es transmeten a les següents generacions. La invenció és tot aquell nou pensament o acció que sorgeix de dues o més idees combinades adquirides prèviament per mitjà de la imitació o de l'oposició entre la imitació i les pràctiques existents.

Tarde, a diferència de Gustave Le Bon, com veurem, distingeix entre les multituds o masses i el públic, i així posa de manifest que a més de les relacions cara a cara és important la creació de corrents d'opinió entre persones allunyades entre si. A més, aquest públic dispers no és conscient que està subjecte a processos de persuasió i influència o, com ell diu, de *suggestion à distance*, que contrasta amb les altres formes d'influència de les quals pot ser conscient o *suggestion à proximité*.

Portada del llibre *L'imitation* de Gabriel Tarde.

El desacord amb els plantejaments positivistes defensat per Gabriel Tarde queda de manifest en el debat que va mantenir amb Durkheim.

Durkheim no admet cap tipus d'explicació psicològica per als fets socials. Per a ell, tot **fet social** és exterior a l'individu. En contrast, Tarde mantindrà que la consciència col·lectiva no existeix fora i per sobre de les consciències individuals. En efecte, els processos socials s'expliquen per la combinació de la interacció mental (la influència d'unes ments sobre altres mitjançant la imitació) i la innovació, amb la qual cosa és possible desprendre l'explicació del comportament col·lectiu com a derivat d'uns principis idèntics (Alvaro, 1995). Des d'aquesta perspectiva, els efectes de les masses sobre el comportament individual ja no es conceben com a unidireccionals sinó com el producte de "les relacions recíproques entre les consciències" (Tarde, 1904, pàg. 42, citat a J.L. Alvaro, 1995, pàg. 12).

Per a Tarde, la sociologia o el que ell denomina *psicologia col·lectiva* o *intermental* s'ha de basar en la psicologia. La imitació, la conversa o la invenció són els mecanismes que permeten la transmissió d'unes ments a altres. Malgrat l'individualisme radical que caracteritza les seves primeres obres, accentuat per la seva polèmica amb Durkheim, posteriorment Tarde adopta una postura més interaccionista conceptualitzada com a *interpsicologia* o *psicologia intermental*, menys tenyida d'individualisme i de determinisme social, manifestament evident si ho comparem amb les postures de Durkheim.

El fet d'haver-nos aturat en aquesta polèmica entre Tarde i Durkheim no és anecdòtic, posa de manifest una tensió pertinaç al si de la psicologia social, la tensió entre les explicacions psicologistes i les sociologistes, la tensió entre les explicacions individualistes i les grupals. Per al primer, els grups no existeixen. *Grup* és un terme, tan sols un nom, que es refereix a una multiplicitat de processos individuals, i la noció de grup es converteix en supèrflua quan es descriuen les accions dels individus. No hi ha res que existeixi al grup que no hagi existit prèviament a l'individu.

1.2.1. Gustave Le Bon: la psicologia de les masses

El segle de Le Bon

El 19 de juliol de 1870 França, governada per Napoleó III des de 1851 (després de la derrota de l'aixecament dels treballadors el 1848), declara la guerra a Prússia després d'unes disputes per la successió al tron d'Espanya. La guerra (guerra francoprussiana), que es prolonga fins al 1871, acaba amb la victòria de Prússia i la captura de Napoleó III, que una vegada alliberat s'exilia a Anglaterra després de ser deposat del tron.

Els treballadors d'un París assetjat s'oposen a la rendició i reivindiquen la declaració d'una nova república democràtica. Mentrestant, Adolphe Thiers, cap del govern provisional i posteriorment president de la República, negocia la pau amb els prussians. El 18 de març de 1871, Thiers ordena a l'exèrcit la captura dels canons de la Guàrdia Nacional, però després de la seva captura, els soldats es neguen a disparar i l'exèrcit s'ha de retirar.

Com s'afirma al diari oficial del 21 de març de 1871, "Les prolétaires de la capitale, au milieu des défailances et des trahisons des classes gouvernantes, ont compris que l'heure

Lectura recomanada

Anys més tard, la psicologia social trobarà un altre "capdavanter" de la postura individualista-psicologista en Floyd Allport. Podeu trobar una exposició del seu plantejament en "La falacia de grupo en relación con la ciencia social", publicat originalment el 1923, i traduït en el llibre de **Francisco Moralesi Carmen Huici** (1989). *Lecturas de Psicología Social*. Madrid: UNED.

était arrivée pour eux de sauver la situation en prenant en main la direction des affaires publiques". Ha nascut la Comuna.

Tanmateix, aquest govern del proletariat durarà ben poc, ja que les tropes de Thiers entren a París el 21 de maig de 1871 i acaben sangonósament amb la breu vida de la Comuna.

Thiers és elegit president de la III República, però el seu mandat també serà efímer, ja que el 1873 la majoria monàrquica l'obliga a dimitir i és elegit com a nou president el monàrquic Marie Edmé Patrice de MacMahon. Després de fracassar el 1875 l'intent d'aprovar una constitució monàrquica, el 16 de maig de 1877 (*le seize mai*), obliga a dimitir el primer ministre republicà, Jules Simon, i després de les noves eleccions, malgrat la majoria republicana, nomena un primer ministre monàrquic fins que és obligat a nomenar-ne un que tingui el suport de la cambra de diputats.

Aquesta és l'època que li toca viure a Gustave Le Bon, una època marcada per guerres, revoltes i revolucions, una època de qüestionament de l'ordre establert¹.

⁽¹⁾Gustave Le Bon va ser cap del servei d'ambulàncies durant la Comuna de París.

Com comenta Salvador Giner,

"Hacia 1890 los temores sobre los efectos nocivos de la extensión del igualitarismo y la democracia a la vida política y cívica hallaron un eco más amplio entre el público de los pensadores políticos y de los filósofos sociales de diversas tendencias que los habían estado expresando hasta entonces".

S. Giner (1979, pàg. 101-102)

Le Bon, davant d'aquests canvis, es preocupa pel que considera que pot portar a la desaparició de la civilització europea tal com s'havia conegut fins a l'època i, especialment, per la desaparició dels valors tradicionals, la pèrdua de les creences religioses, etc., i responsabilitza de tot això l'apogeu de les masses, l'ascens del proletariat al poder.

"El advenimiento de las clases populares a la vida política, su progresiva transformación en clases dirigentes, es una de las más destacadas características de nuestra época de transición. [...]"

En la actualidad, las reivindicaciones de las masas se hacen cada vez más definidas y tienden a destruir radicalmente la sociedad actual, para conducirla a aquel comunismo primitivo que fue el estado normal de todos los grupos humanos antes de la aurora de la civilización."

G. Le Bon (1986). *Psicología de las masas* (pàg. 20-21) (ed. original 1895). Madrid: Morata.

Així, l'únic paper que se li atorga a les masses és el de generar desordre i destrucció, mentre que les seves característiques bàsiques són la inconsciència, la brutalitat, la barbàrie. En definitiva, la millor caracterització possible de la massa és la de "xusma irreflexiva i criminal".

"Por su poder exclusivamente destructivo, actúan como aquellos microbios que activan la disolución de los cuerpos debilitados o de los cadáveres. Cuando el edificio de una civilización está carcomido, las masas provocan su derrumbamiento. Se pone entonces de manifiesto su papel. Durante un instante, la fuerza ciega del número se convierte en la única filosofía de la historia."

G. Le Bon (1986). *Psicología de las masas* (pàg. 22) (ed. original 1895). Madrid: Morata.

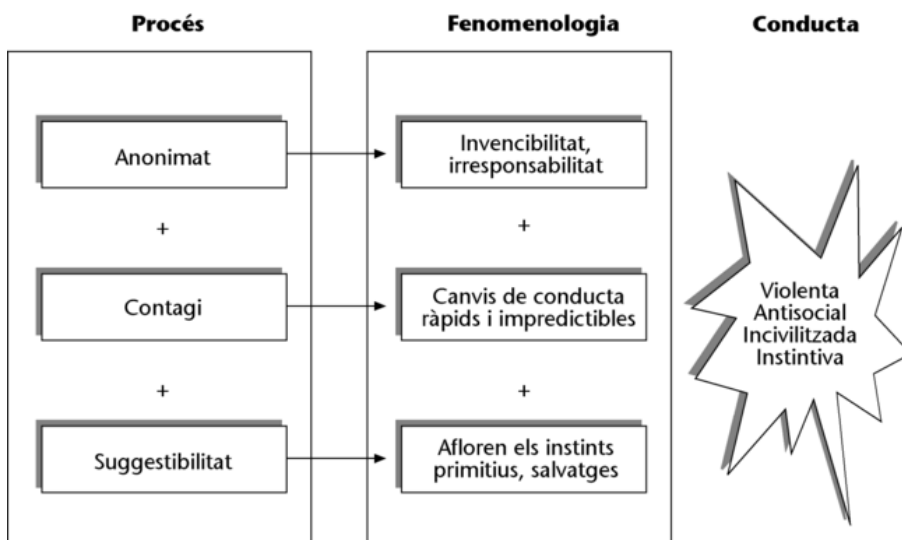
Però, què és una massa? Quines característiques té? La característica més important és la desaparició de les individualitats, l'aparició d'una "ànima col·lectiva" que presenta característiques diferents a la dels individus que componen la massa.

"En determinadas circunstancias, y sólo en ellas, una aglomeración de seres humanos posee características nuevas y muy diferentes de las de cada uno de los individuos que la componen. La personalidad consciente se esfuma, los sentimientos y las ideas de todas las unidades se orientan en una misma dirección. Se forma un alma colectiva, indudablemente transitoria, pero que presenta características muy definidas. La colectividad se convierte entonces en aquello que, a falta de otra expresión mejor, designaré como masa organizada o, si se prefiere, masa psicológica. Forma un solo ser y está sometida a la ley de la unidad mental de las masas."

G. Le Bon (1986). *Psicología de las masas* (pàg. 27) (ed. original 1895). Madrid: Morata.

Apareix, per tant, un nou ésser, la massa, amb característiques completament diferents a les dels individus que la formen. Les causes de l'aparició d'aquestes característiques especials de les masses són les següents:

- **Sentiment de potència invencible** que adquireix l'individu a la massa, fet que el porta a cedir als seus instints (o li permet de fer-ho), en veure's això afavorit per l'anonimat i la desaparició dels sentiments de responsabilitat individual.
- **Contagi mental**, que implica que tot sentiment, tot acte, es contagia d'un individu a un altre d'una manera similar a com funciona la hipnosi.
- **Suggestibilitat**, que el porta a realitzar conductes que no realitzaria si no fos membre de la massa, i desapareix la seva personalitat conscient com si es trobés en un estat d'hipnosi. El contagi no seria sinó un efecte de la suggestibilitat.

Llei de la unitat mental (a partir de Hogg i Vaughan).

"Así pues, la desaparición de la personalidad consciente, el predominio de la personalidad inconsciente, la orientación de los sentimientos y las ideas en un mismo sentido, a través de la sugestión y del contagio, la tendencia a transformar inmediatamente en actos las ideas sugeridas, son las principales características del individuo dentro de la masa. [...] El individuo que forma parte de una masa es un grano de arena inmerso entre otros muchos que el viento agita a su capricho."

G. Le Bon (1986). *Psicología de las masas* (pàg. 32-33) (ed. original 1895). Madrid: Morata.

Finalment, la possibilitat que les multituds puguin aconseguir algun objectiu social passa, segons Le Bon, per tenir algun mite unificador, una cosa que només poden aconseguir gràcies als líders, que són els únics capaços d'interpretar, administrar i oficiar els mites, ja que la massa no és capaç d'interpretar els seus significats.

Dins d'aquest subapartat dedicat a la psicologia de les masses "leboniana", podríem continuar citant diferents autors (Edward Ross, William McDougall, etc.) amb plantejaments molt similars als exposats fins al moment, però per a no eternitzar-nos esmentarem únicament els qui alguns anomenen "el filòsof espanyol".

José Ortega y Gasset (1833-1955)

Ortega y Gasset, un dels pensadors espanyols més importants del segle XX, publica l'any 1930 una obra que continua la línia iniciada per Sighele i Le Bon: *La rebelión de las masas*, que ha gaudit també d'un nombre important d'edicions i traduccions i que, segons Giner (1979) és, dins d'aquesta temàtica, el llibre que més va influir en el gran públic internacional.

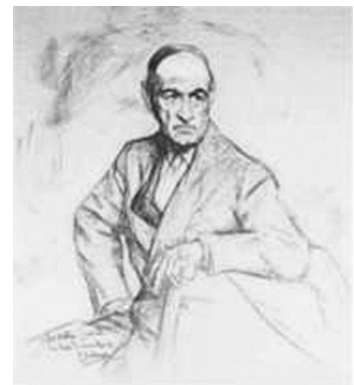
Per a reflectir el plantejament d'Ortega, no hi ha res millor que reproduir les primeres línies del seu text:

"Hay un hecho que, para bien o para mal, es el más importante en la vida pública europea de la hora presente. Este hecho es el advenimiento de las masas al pleno poderío social. Como las masas, por definición, no deben ni pueden dirigir su propia existencia, y menos regentar la sociedad, quiere decirse que Europa sufre ahora la más grave crisis que a pueblos, naciones, culturas, cabe padecer. Esta ha sucedido más de una vez en la historia. Su fisonomía y sus consecuencias son conocidas. También se conoce su nombre. Se llama la rebelión de las masas."

J. Ortega y Gasset (1983, pàg. 39)

Ortega, influït (igual que ho va ser trenta-cinc anys abans Gustave Le Bon) pels esdeveniments polítics de la seva època, es planteja el paper que van fer les masses i les minories, fent un plantejament elitista, ja que, segons ell, mentre les masses són el conjunt de persones no especialment qualificades, la minoria són aquells individus o grups d'individus especialment qualificats.

El problema que es planteja és que les masses "s'obliden" que són massa per això mateix, per la seva no-qualificació, però tot i així pretenen d'imposar les seves idees quan aquestes, per definició, no existeixen, ja que no estan qualificades per a tenir-les.

Ortega vist per Zuloaga, 1931.

Això els porta a ser indòcils davant les minories, que són les autèntiques forjadores de la societat, del progrés, ambdós amenaçats per les masses que pretenen assolir-ho tot sense esforçar-se per a aconseguir-ho i que consideren que els èxits (d'uns quants) és quelcom donat per naturalesa i que un no s'ha d'esforçar per a mantenir-ho o millorar-ho.

Així, l'home massa es caracteritza per "la lliure expansió dels seus desitjos vitals" i per "la radical ingratitude cap a tot allò que ha fet possible la facilitat de la seva existència".

La conclusió és lògica: l'únic recurs d'aquelles masses sense idees i sense capacitat per a defensar el que pretenen és l'acció directa, la violència.

"Cuando la masa actúa por sí misma, lo hace sólo de una manera, porque no tiene otra: lincha. [...] Ni mucho menos podrá extrañar que ahora, cuando las masas triunfan, triunfe la violencia y se haga de ella la única *ratio*, la única doctrina."

J. Ortega y Gasset (1983, pàg. 118)

"Afortunadamente", Ortega té la solució, deixar el govern a les mans de la minoria excel·lent, ja que la massa...

"Ha venido al mundo para ser dirigida, influida, representada, organizada [...] Pero no ha venido al mundo para hacer todo eso por sí. Necesita referir su vida a la instancia superior, constituida por las minorías selectas. [...] [Puesto que] el hombre es, tenga ganas de ello o no, un ser constitutivamente formado a buscar una instancia superior."

J. Ortega y Gasset (1983, pàg. 117)

Lectures recomanades

Si esteu interessats a anar directament a les fonts, és convenient que aconseguiu una edició que inclogui, a més de l'"Epílogo para ingleses", el "Prólogo para franceses", escrit el 1937.

Si us interessa la vida i obra d'Ortega i l'època en la qual li va tocar viure, us recomanem encaridament la lectura del llibre de **Gregorio Morán** *El maestro en el erial. Ortega y Gasset y la cultura del franquismo*, publicat el 1998 per l'editorial Tusquets.

Finalment, és també molt recomanable la lectura de les seves intervencions sobre l'Estatut de Catalunya a les Corts constituents (12 de maig, 2 juny i 27 de juliol de 1932). Els podeu trobar a **José Ortega y Gasset** (1990). *Discursos políticos* (pàg. 227-281). Madrid: Alianza Editorial.

Per acabar, una dada que potser és anecdòtica o potser no. Esmentàvem anteriorment l'episodi entre Le Bon i Einstein. Doncs, bé, sembla que els punts d'unió entre "el pensador espanyol" i el francès arriben fins i tot fins aquí, ja que en l'"Epílogo para ingleses", que apareix en l'edició de 1938 de *La rebelión de las masas*, s'inclou un text "Sobre el pacifismo" escrit el 1937, és a dir, en plena guerra civil espanyola, en el qual Ortega es queixa de la "insolente intervención" d'Einstein el qual "se ha creído con 'derecho' a opinar sobre la guerra civil española y opinar ante ella" (Ortega y Gasset, 1983, pàg. 203). No és l'únic que queda malparat en aquest text, sinó que tenen la mateixa sort els seus destinataris específics, l'opinió pública anglesa la qual s'acusa també d'opinar d'allò que no coneixen.

Per cert, a l'inici del "Prólogo para ingleses", Ortega parla de la "nerviosidad de los últimos meses". Serà necessari recórrer als llibres d'història per saber a què es pot estar referint, l'abril de 1938, amb aquest eufemisme?

Estem gairebé segurs que un nombre relativament important de psicòlegs socials espanyols no està d'acord amb l'enfocament que hem donat a aquest punt sobre Ortega. L'interès renovat pel seu redescobriment ha portat al fet que últimament se'l qualifiqui d'antecedent important de la psicologia social històrica, d'algunes psicologies socials actuals com l'etogènia, o fins i tot de la psicologia social postmoderna (Ovejero, 1997). Però reconèixer la importància i la influència de l'obra d'Ortega, que ningú no pot posar en dubte, no hauria de ser obstacle per a poder realitzar, ahora, un plantejament ideològicament crític d'almenys part d'aquesta. Tot i així, si voleu tenir una altra perspectiva sobre aquest autor, us recomanem la lectura, per citar només un, d'Ovejero (2000).

Simposi sobre Ortega

El VII Congrés Nacional de Psicologia Social, celebrat el setembre de 2000, va tenir un simposi dedicat a Ortega amb el títol "El hombre y la gente: perspectivas sobre el pensamiento psicosocial en Ortega".

1.2.2. Wilhem Wundt: la Psicologia dels Pobles

Wilhem Wundt (1832-1920) sol ser associat primordialment a la fundació de la Psicologia experimental, i així queden eclipsades les seves contribucions a la Psicologia social. Wundt concebia la Psicologia experimental i la *Völkerpsychologie* ('Psicologia dels Pobles') com a complementàries. Les ciències naturals haurien de fonamentar la Psicologia experimental, mentre que les ciències socials fonamentarien la *Völkerpsychologie*. Sobre la Psicologia experimental requeria l'estudi dels processos mentals individuals i sobre la Psicologia dels Pobles, l'anàlisi dels aspectes socials dels processos individuals tal com es manifesten en el llenguatge, els mites i els costums mitjançant l'estudi comparatiu i històric:

"La *Völkerpsychologie* puede ser considerada como una rama de la psicología [...] Su objetivo es el estudio de los productos mentales que son creados por una comunidad humana y que son, por lo tanto, inexplicables en términos de una conciencia individual, al presuponer la acción recíproca de muchos."

Wundt, 1916, 3, (citat a J.L. Álvaro, 1995, pàg. 6)

Per a Wundt, en la interpretació dels processos mentals superiors, la Psicologia dels Pobles és inseparable de la psicologia de la consciència individual, en la mesura que la segona descansa en la primera. En efecte, no hi pot haver una Psicologia dels Pobles al marge dels individus que participen en les *relacions recíproques*, per la qual cosa s'ha de considerar que la *Völkerpsychologie* pressuposa una psicologia individual, ja que proveeix dels elements necessaris per a la interpretació de la consciència individual. En efecte, els processos mentals participen d'una naturalesa social i històrica per la seva vinculació a la cultura i al llenguatge, fet pel qual fer intel·ligible la dimensió social de l'individu passa, necessàriament, per l'estudi del llenguatge, no en la seva consideració individual, sinó formant part de la història de la comunitat. La *Völkerpsycholo-*

Wilhelm Wundt.

gie és un intent d'estudi de la gènesi de la ment humana com a producte social i històric, un fet un fet que la converteix en una Psicologia social històrica (Alvaro, 1995).

1.2.3. Sigmund Freud: psicologia de les masses i anàlisi del jo

Per a molts, Sigmund Freud (1856-1939) no va ser sols el creador de la teoria psicoanalítica, sinó també un dels grans psicòlegs socials de principis de segle, ja que en algunes de les seves obres tracta temes ben afins a la psicologia social. Un exemple d'això és la publicació, el 1921, de *Psicologia de les masses i anàlisi del jo*, on reprèn el tema plantejat per Le Bon.

Abans de continuar parlant d'aquesta obra, permeteu-nos de fer-vos notar una dada. Com hem dit, Le Bon escriu el seu llibre el 1895, en plena època de canvis i transformacions a Europa (i amb la memòria fresca dels esdeveniments de la Comuna de París) i, anys més tard, Ortega publica el seu llibre el 1930, quan Espanya també està plenament immersa en tota una sèrie de processos de canvi que van desembocar en la instauració de la República i posteriorment a la Guerra Civil (període durant el qual va escriure el pròleg i l'epíleg als quals hem al·ludit abans). Freud, per la seva banda, escriu també sobre les masses el 1921, tenint probablement encara a la retina les imatges de "la gran guerra" (Primera Guerra Mundial, 1914-1918) i avançant l'aparició dels moviments totalitaris. Sembla, doncs, evident que els esdeveniments històrics no són aliens a l'interès per les masses.

En el llibre que esmentem, Freud recull les aportacions d'autors clàssics com Le Bon o McDougall, amb els quals reconeix certes similituds en els seus plantejaments, però amb els quals manifesta igualment mantenir certes discrepàncies.

"Hemos utilizado como punto de partida la exposición de Gustavo Le Bon, por coincidir considerablemente con nuestra psicología en la acentuación de la vida anímica inconsciente. Más ahora hemos de añadir que, en realidad, ninguna de las afirmaciones de este autor nos ofrece algo nuevo."

S. Freud (1974, pàg. 2571)

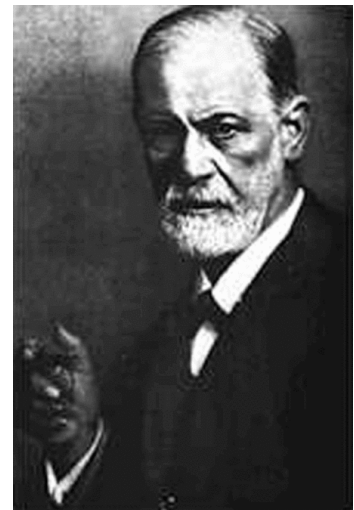
El plantejament de Freud assumeix que la persona dins la massa experimenta una modificació de la seva "activitat anímica", alguna cosa que altres autors han explicat basant-se en la idea de "sugestió" o d'"imitació". Per la seva banda, Freud pretén explicar el fenomen introduint el concepte de libido, és a dir, la idea que els vincles que s'estableixen entre els membres de la massa són de tipus amorós o, com diu ell, "o para emplear una expresión neutra, lazos afectivos" (S. Freud, 1974, pàg. 2577).

Lectures recomanades

No considerem aquest el lloc adequat per a un desenvolupament complet dels plantejaments de Freud, per la qual cosa us oferim tan sols unes breus pinzellades. Si esteu interessats a ampliar-les us podeu remetre a Moscovici (1985) o a l'article de Daniel Pick (1995). "Freud's Group Psychology and the history of the crowd". *History Workshop Journal* (núm. 40, pàg. 39-61).

Freud i la Psicologia social

Al llibre de James A. Schellenberg, Freud apareix al costat de Mead, Lewin i Skinner com un d'*Els fundadors de la psicologia social*.

Freud el 1922. Font: *Obras completas*, lámina 83.

"Nuestra esperanza se apoya en dos ideas. Primeramente, la de que la masa tiene que hallarse mantenida en cohesión por algún poder ¿Y a qué poder resulta factible atribuir tal función si no es al Eros, que mantiene la cohesión de todo lo existente?"

S. Freud (1974, pàg. 2578)

Per a il·lustrar aquesta idea, Freud, en primer lloc, assenyala la diferència entre diferents tipus de masses, i ressaltava la diferenciació entre aquelles que tenen un director i les que no el tenen. Els exemples que utilitzarà seran els de dos tipus de masses que compleixen aquest requisit: l'Exèrcit i l'Església, i en els quals es pot apreciar la influència de la libido.

"En la Iglesia [...] y en el Ejército reina, cualquiera que sean sus diferencias en otros aspectos, una misma ilusión: la ilusión de la presencia visible o invisible de un jefe [...] que ama con igual amor a todos los miembros de la colectividad."

S. Freud (1974, pàg. 2578)

Es produeix, per tant, en aquestes masses, i en altres amb aquestes característiques, una doble relació de tipus libidinós, cap al cap i envers de la resta de membres, que és la que manté unida la massa. Això és el que fa que s'observi la desaparició de les característiques individuals, el sentiment d'unitat.

Per a explicar això últim, Freud recorre novament a un concepte elaborat a altres obres, el d'"identificació", que fa que aspirem "a conformar el propio yo análogamente al otro tomado como modelo" (Freud, 1974, pàg. 2585), i conclou el següent:

"Tal masa primaria es una reunión de individuos que han reemplazado su ideal del 'yo' por un mismo objeto, a consecuencia de lo cual se ha establecido entre ellos una general y recíproca identificación del 'yo'."

S. Freud (1974, pàg. 2592)

2. Enfocaments teòrics dels comportaments col·lectius

2.1. Teories del contagi

A la pràctica, les teories del contagi, com assenyala Jiménez Burillo (1981) no són teories, ja que quan es parla de contagi s'al·ludeix a un mecanisme explicatiu present en l'obra de diferents autors, i és el més representatiu Le Bon, per a qui el contagi és un dels tres processos implicats en el comportament col·lectiu.

A més dels autors clàssics, el contagi ha estat defensat, més recentment, per M. Blurner (no confondre amb Herbert Blurner, creador de l'interaccionisme simbòlic), el qual l'explica com una "reacció circular" en la qual el contagi té, a més, un efecte reforçador, ja que el fet que una persona reaccioni de la mateixa manera que una altra davant d'un determinat esdeveniment fa que la conducta de la primera persona estigui reforçada. És un contagi d'anada i de tornada.

Tots ells afirmen, per tant, que la presència d'altres persones pot donar lloc al que podríem denominar processos d'influència interpersonal que fan que un sentiment, una actitud, una conducta, es tanquin difonent d'una persona a una altra, i contagiant així tot el grup com si es tractés d'un virus.

La simplicitat d'aquestes explicacions fa que hagin rebut nombroses crítiques, que Jiménez Burillo (1981, pàg. 274) resumeix de la manera següent:

- Absència d'evidència empírica de l'existència del contagi emocional.
- Absència d'evidència empírica dels mecanismes suposadament actuant: suggestió, identificació...
- Poder explicatiu limitat.

2.2. Teories de la convergència

Altres teories emfasitzen la necessitat que els membres de la massa comparteixin algun tipus de característica comuna. Milgram i Toch (1969) posen l'exemple d'una sala d'hospital en la qual estan ingressats pacients amb una mateixa malaltia sense que se l'hagin contagiats els uns a als altres.

La conducta homogènia de la massa obeeix, per tant, al fet que en tenir els seus membres característiques comunes és fàcil esperar que el tipus de conducta sigui similar. Si la conducta és violenta, per exemple, això significa que les persones de la massa comparteixen la característica de ser persones violentes (mentre que en el model anterior es podria qüestionar que ho fossin totes, ja que sols seria necessari que unes quantes persones violentes "infectessin" la seva violència a la resta).

Milgram i Toch (1969) esmenten algunes investigacions en les quals es podria interpretar la violència col·lectiva d'un grup de persones partint d'aquest model. En concret, esmenten l'observació que no tota la població (fins i tot en petites ciutats del sud dels Estats Units) participa en els actes de linxament, la qual cosa ens portaria a afirmar que els participants són persones propenses a la violència.

El 27 d'octubre de 2001, entre moltes altres imatges de "Llibertat Duradora", algunes televisions van mostrar imatges de periodistes occidentals que eren apedregats per refugiats afganesos a la frontera entre l'Afganistan i el Paquistán. Els periodistes van haver d'escapar corrent mentre eren perseguits per les pedres.

Creieu que la millor explicació d'aquest esdeveniment pot ser que els periodistes van tenir la mala sort de trobar-se en un punt d'alta densitat de refugiats violents?

2.3. Teoria de la norma emergent

Els models anteriors comparteixen la característica d'assumir l'homogeneïtat de conducta dels membres d'una massa, una cosa que contrasta amb la realitat, ja que un examen detingut de les conductes col·lectives mostra que no tots els membres actuen de la mateixa manera.

D'altra banda, diferents investigacions clàssiques de la psicologia social han mostrat que la interacció amb els petits grups dóna lloc a l'aparició de normes o estàndards de conducta que exerciran, una vegada formades, una forta influència sobre la seva conducta.

Aquests són els punts de partida de la teoria de la norma emergent formulada originalment per Turner i Killian (1957), els quals afirmen que l'actuació de la persona depèn de la seva percepció sobre les normes que regeixen en la situació en què es troba. Aquestes normes no són les convencionals o institucionals, no provenen de fora, sinó que són creades en el transcurs de la interacció amb el grup. El mateix que en la investigació de Sherif, l'ambigüitat de la situació afavoreix l'aparició d'aquestes normes.

Lectura complementària

Probablement la investigació més representativa sobre l'aparició de normes és la de Muzafer Sherif.

M. Sherif (1936). *La formación de las normas sociales: el paradigma experimental*.

H. Proshansky i B. Schonberg (1973). *Estudios básicos de Psicología Social* (pàg. 566-567). Madrid: Tecnos.

La conducta de la massa no és, per tant, irracional o irreflexiva, sinó que és normativa, almenys en relació amb les normes generades pel mateix grup. De fet, gran part de les comunicacions que es donen en el grup tindran la funció de definir la situació i identificar les normes existents.

2.4. Teoria del valor afegit o tensió estructural

Smelser (1963) destaca el paper reivindicatiu i propositiu del comportament col·lectiu, i com aquest està dirigit a l'obtenció d'unes metes que es consideren inaccessibles per altres vies.

"Segons Smelser (1963), la conducta col·lectiva ocorre quan les persones es preparen per actuar sobre la base d'una creença que se centra en el canvi d'alguns aspectes de la societat, però sorgeix només quan no hi ha forma d'aconseguir el resultat desitjat mitjançant les institucions normals de la societat. És, per tant, conducta que ocorre fora de les institucions, i és conducta que està propositivament orientada cap al canvi."

S. Milgram i H. Toch (1969, pàg. 555)

Perquè finalment arribi a realitzar-se el comportament col·lectiu cal que es compleixin sis determinants en un ordre particular, tenint en compte que cada un d'aquests és condició necessària per al següent:

- 1) Conductivitat estructural: condicions estructurals generals necessàries per a un episodi col·lectiu.
- 2) Tensió estructural: o conflictes entre elements del sistema. Una de les possibles fonts de tensió té el seu origen a la deprivació de privilegis.
- 3) Desenvolupament i expansió de creences: sobre les causes de la tensió (forces i agents) i sobre les formes d'eliminar-la o disminuir-la.
- 4) Factors desencadenants: algun tipus d'esdeveniment que actua com a detonador de l'acció.
- 5) Mobilització per a l'acció: tot l'anterior porta a la necessitat d'implicar el grup. Aquí té un paper important l'actuació dels líders.
- 6) Control social: actuacions per part dels agents de control social per intentar evitar (encara que de vegades sigui per fomentar) l'acció.

El model s'ha utilitzat amb èxit parcial per a explicar diversos casos de comportament col·lectiu en el qual s'han produït enfrontaments, per exemple, Milgram i Toch (1969) es refereixen a les reivindicacions estudiantils de 1964 a Berkeley; Lewis (1975), als enfrontaments que es van produir el 1970 a la universitat de Kent (que es van liquidar amb la mort de quatre estudiants per trets de la policia); mentre que Reboloso (1994) es refereix al motí de la presó d'Àtica (1971), en el qual van morir vint-i-vuit interns i nou guardians (tots

Titulars de diaris sobre el motí a Àtica.

per trets de la policia que va assaltar la presó). D'acord amb aquest exemple, podem concloure que, com a mínim, el model prediu correctament l'últim element, el control social.

2.5. Teoria de la identitat social

El 1971, Henry Tajfel, al costat d'altres autors, publica un article en el qual es descriu el que posteriorment serà conegut com a *experiments del paradigma mínim*. No explicarem aquí el detall de la investigació, n'hi ha prou de saber que els resultats obtinguts pels autors permeten d'observar com, en una situació en la qual es reparteix una quantitat de diners entre una persona pertanyent al propi grup i una persona pertanyent a un altre grup, hi ha una tendència a afavorir al membre del propi grup. Probablement pensareu que aquest resultat no va més enllà del sentit comú, tanmateix, el que és interessant d'aquests experiments és que mostren que aquesta tendència a afavorir el membre del propi grup no es fa en termes absoluts, sinó en termes relatius, és a dir, el que defineix "afavorir" no és la quantitat absoluta que rep, sinó la quantitat en relació amb la que rep la persona de l'altre grup. L'afavoriment pot implicar, per exemple, donar una quantitat baixa de diners al propi grup sempre que això impliqui que la persona de l'altre grup obtingui una quantitat encara inferior. Es podia preferir, per exemple, una distribució 7/1 a una 19/25.

L'explicació a aquesta conducta aparentment il·lògica dona peu a una de les teories més importants de la psicologia social, la teoria de la categorització, comparació de la identitat social. És la necessitat d'obtenir una identitat social positiva la que porta al fet que procurem diferenciar positivament el nostre grup respecte a altres grups. Si en el procés de comparació el nostre grup surt afavorit, nosaltres sortim afavorits, obtenim una identitat social positiva, definida com:

"Aquella parte del autoconcepto de un individuo que deriva del conocimiento de su pertenencia a un grupo (o grupos) social junto al significado valorativo y emocional asociado a dicha pertenencia."

H. Tajfel (1984, pàg. 292)

Basant-se en aquesta teoria, en la dècada dels vuitanta John C. Turner desenvolupa la teoria de l'autocategorització. Aquesta teoria planteja tres possibles nivells de categorització del jo: el supraordenat (ésser humà); un nivell intermedi de tipus grupal amb categoritzacions *in-group/out-group*; i un nivell subordinat en el qual la categorització es realitza a nivell personal. Alhora, planteja que l'autopercepció tendeix a variar en un continu que aniria des del que és totalment personal (màxima diferenciació entre el jo i els membres del propi grup) fins al que és totalment grupal (màxima similitud amb el propi grup i màxima diferenciació amb altres grups). Com que es tracta d'un continu, també es poden donar nivells intermedis, amb la qual cosa els dos tipus de diferenciacions no són exclusives i es podrien donar alhora.

Teoria de la comparació social

Anys abans, Leon Festinger va plantejar una teoria similar, en la qual la identitat de la persona era el resultat d'un procés de comparació amb altres persones. La diferència amb Tajfel és que mentre Festinger planteja un procés de comparació interpersonal, Tajfel planteja un procés de comparació intergrupual. Encara que en ambdós casos es parla d'identitat, en el primer es tracta d'una identitat personal, mentre que en el segon d'una identitat social.

El fet d'haver portat fins aquí aquesta teoria, obeeix al fet que ens permet una explicació de l'homogeneïtat de la conducta de la massa que va més enllà de les explicacions en termes de contagi en les quals s'afirma que l'individu perd la seva identitat, que es converteix en un membre indiferenciat de la massa sofrint un procés de "desindividualització".

Turner prefereix parlar de *despersonalització*:

"La *despersonalització* es refereix als processos d'autoestereotipació pels quals les persones es perceben a elles mateixes més com a exemplars intercanviables d'una categoria social que com a personalitats úniques definides per les seves diferències individuals respecte als altres."

J. C. Turner (1987, pàg. 50)

Entesa així, la despersonalització es diferencia de la desindividualització en el fet que no implica una pèrdua de la identitat individual, sinó un canvi del nivell personal al nivell social d'identitat.

Partint d'aquests pressupòsits, Stephen Reicher formula un dels models de conducta de masses més interessants que podem trobar actualment, un model que ofereix explicacions de la conducta de masses radicalment diferents a les clàssiques (contagi) i fins i tot a les d'aparença més social com la teoria de la norma emergent.

Per a Reicher, els membres d'una massa comparteixen una mateixa autocategorització, és a dir, es consideren a ells mateixos membres d'un grup i, per tant, amb unes característiques comunes que els diferencien d'altres grups. Encara que la teoria de l'autocategorització afirma que els membres del grup es conformen a les normes estereotipades associades amb el seu grup, en el cas de les masses, caracteritzades per la novetat i l'ambigüïtat, no sembla probable que existeixin aquestes normes. En aquest cas, segons Reicher, aquestes normes, les conductes adequades a la situació, són inferides a partir de la percepció de les conductes realitzades per altres membres del grup (aspecte inductiu de la categorització en termes de Turner). Com més representativa del grup sigui considerada una persona, més influència tindrà aquesta en la definició de la conducta normativa.

Les conclusions bàsiques a les quals arriba Reicher són les següents:

- Els membres de la massa actuen en termes d'una identitat social comuna, fet que s'oposa a les concepcions segons les quals en la massa es produeix una pèrdua de la identitat; ocorre més aviat el contrari, un reforç de la identitat, però no en el sentit individual, sinó en el social.
- El contingut de la conducta de la massa estarà limitat per la naturalesa de la categoria social a la qual pertanyen, fet que implica que la conducta no

Lectura recomanada

Reicher aplica aquest model a l'anàlisi de diversos disturbis.

La més famosa entre aquestes és l'anàlisi que fa dels "Disturbis de St. Paul's". Per a tenir una visió realment clara de la proposta de Reicher, és molt recomanable que feu aquesta lectura.

S. Reicher (1984). "The St. Paul's riot: an explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model". *European Journal of Social Psychology* (núm. 14, pàg. 1-21).

serà necessàriament destructiva o violenta, ja que la forma que adoptarà la seva conducta dependrà de la seva identitat social.

Encara que aquest model pot fer veure similituds amb la teoria de la norma emergent, Reicher (1996) assenyala que, encara que aquesta trenca amb la irracionalitat dels enfocaments més clàssics, també presenta alguns problemes. En primer lloc, el procés d'aparició de normes no és adequat per a situacions en les quals la massa actua i canvia ràpidament; en segon lloc, es dóna un caràcter individualista a les normes, ja que aquestes sorgeixen per les predisposicions de determinats individus (prominents) del grup.

Per a resumir el plantejament de Reicher, no hi ha res millor que fer-ho amb les seves pròpies paraules:

"L'argument clau és que les persones no tenen una identitat singular i única, sinó que més aviat són capaces de definir-se a diferents nivells d'abstracció. Es poden definir en termes de les seves diferències personals respecte d'altres persones, però igualment també poden definir-se en termes de com el seu grup es diferencia d'altres grups (identitat social). A més, quan les persones actuen en termes de qualsevol identitat social donada (un home, un catòlic, un socialista), la seva conducta està determinada pels significats associats amb el grup (masculinitat, catolicisme, socialisme) més que amb les seves creences i valors personals. Aplicat a la psicologia de les masses, l'argument és que les persones no perden la seva identitat a la massa, ni la seva conducta reflecteix una personalitat defectuosa, més aviat canvien d'una identitat personal a una identitat col·lectiva. De la mateixa manera, no és que la conducta d'una persona estigui subjecta a una pèrdua de control, més aviat es passa d'actuar individualment en termes de creences i valors individuals a actuar col·lectivament en termes de creences col·lectives compartides."

C. Stott i S. Reicher (1998, pàg. 511)

Encara que aquest model presenta evidents avantatges respecte als anteriors, recentment el mateix Reicher (1996) ha plantejat que presenta dues limitacions importants.

En primer lloc, el model (model de la identitat social) dóna per assumit que la identitat social determina l'acció, però no es consideren els processos mitjançant els quals aquesta es construeix. Així, en el cas dels conflictes es podria arribar a plantejar que aquests són una mica inevitables donada la naturalesa d'algunes masses. En segon lloc, atén poc a les dinàmiques intergrupals. És a dir, tota l'anàlisi se centra en les percepcions dels membres de la massa, sense considerar com les accions d'una de les parts (el grup al qual se sol enfrontar la massa) pot afectar les conductes i percepcions de l'altra.

Davant d'aquests problemes, Reicher reformula els seus plantejaments inicials passant a parlar del "model elaborat d'identitat social" (ESIM), en el qual es destaca com els esdeveniments de massa es caracteritzen, principalment, per tractar-se de relacions intergrupals i que, com a tals, la identitat social dels membres de la massa i, per tant, les seves accions, depèn de les dinàmiques de les esmentades relacions.

D'aquesta manera, es pot entendre de quina manera una massa, independentment de les característiques dels seus membres, pot redefinir el curs adequat d'acció, la conducta normativa en aquest context, depenent de les relacions que mantingui amb l'altre grup. Una il·lustració interessant d'aquest model la podem trobar a l'anàlisi que realitza Reicher dels conflictes entre estudiants i policies el 1988 en la coneguda com "la batalla de Westminster" (Reicher, 1996) i, més recentment, a l'anàlisi dels conflictes entre aficionats anglesos i la policia francesa durant les finals de 1998 de la copa mundial de futbol (Scott, Hutchinson i Drury, 2001).

"La majoria dels estudiants van partir amb una idea de si mateixos com a persones respectables exercint el dret democràtic a protestar (i, per tant, es van distanciar dels radicals que convocaven a accions de confrontació). La policia, això no obstant, va considerar la massa d'estudiants com a homogènia, com una amenaça perillosa i va actuar per tal d'impedir el seu progrés cap al Parlament. Aquesta acció va ser vista com a il·legítima pels estudiants en el seu conjunt i els va unificar en oposició a la policia. Fins i tot, aquesta unitat els va enfortir per enfrontar-se activament al cordó policial."

J. Drury i S. Reicher (2000, pàg. 582)

3. Condicionaments ideològics en l'estudi dels comportaments col·lectius

"A comienzos del presente siglo, se estaba seguro de la victoria de las masas; a su término, nos encontramos por completo cautivos de quienes las conducen".

S. Moscovici (1985, pàg. 9)

Williamson country, Illinois, 1922

Un grup de miners en vaga assalta una mina reoberta amb miners no sindicats. Els esquirols són capturats i se'ls obliga a dirigir-se cap a la ciutat. De sobte, els vaguistes els diuen que comencin a córrer i, quan ho fan, els desapareixen.

Aquest esdeveniment, des del punt de vista de Floyd Allport, és un exemple del tipus de conducta que poden manifestar les masses en estats d'excitació. Una matança en aquest cas.

Per la seva banda, Steve Reicher (1987) comenta com aquest mateix esdeveniment podria haver estat descrit d'una manera diferent.

Williamson country, Illinois, 1922

"[la vaga] reivindicava les millores de les condicions descrites oficialment com 'pitjors que els esclaus abans de la guerra civil' Després de vuit setmanes la companyia va portar treballadors per reobrir la mina. Quan els vaguistes van intentar parlar amb aquests homes, els guàrdies de la mina van disparar i en van matar cinc. Poc després, un altre miner va ser disparat quan es trobava a mitja milla de la mina. Van començar llavors escaramusses sota el comandament de veterans de guerra. Un avió va deixar caure dinamita sobre la mina. A mesura que avançaven es trobaven sota el foc de metralladores dels guàrdies, però malgrat això van prendre la mina i només després va ocórrer la massacre".

S. Reicher (1987, pàg. 176-177)

Encara que el resultat és el mateix, la mort d'uns treballadors (encara que esquirols) a les mans d'altres, evidentment la impressió que ens produeixen els dos relats no és la mateixa. En el primer, es destaca únicament i exclusivament la irracionalitat i violència dels treballadors (la "xusma irreflexiva i criminal?"), mentre que en el segon trobem una versió en la qual es contextualitza la situació com un conflicte entre obrers i empresaris, un conflicte que, afegeix Reicher, té una durada temporal més enllà d'aquest episodi concret, ja que s'emmarca en un període de vagues i reivindicacions pacífiques que es remunraven al 1919. La violència per part dels vaguistes només es produeix després que s'utilitzi la violència contra ells. És un esdeveniment únic que es produeix al final del procés.

Això significa que el comportament de la massa és contextual, que forma part d'un procés de conflicte intergrupals que expressa una concepció col·lectiva del que és correcte en cada moment, una cosa que ja avançava Stoetzel el 1965 en

afirmar que "las violencias colectivas son instituidas y no espontáneas. Tienen un sentido y una función sociológica, y no resultan de impulsos ciegos del instinto" (pàg. 227).

Aquest exemple il·lustra un dels problemes amb els quals s'enfronta l'estudi del comportament col·lectiu: l'efecte de la ideologia.

Tant l'obra de Le Bon com la d'altres autors significa un atac als moviments de protesta col·lectiva, emfasitzant els aspectes de violència i irracionalitat. Fins i tot Allport, defensor de concepcions individualistes, opta pel mateix, ja que afirmarà que dins la massa s'accentuen les característiques individuals i s'eliminen o redueixen les conductes apreses. En ambdós casos es rebutja el paper dels determinants socials en la conducta de les masses.

Tanmateix, com ja avançava Carl J. Couch el 1968, els estereotips dominants sobre les masses ressalten el seu caràcter emocional i la seva violència, sense tenir en compte que en realitat, segons l'autor, no són antisocials, encara que poden perseguir canvis en l'*statu quo* d'una societat, això les pot convertir en antisocietàries, però no antisocials, entre altres coses perquè els canvis col·lectius són un fenomen social.

En ocultar l'enfrontament ideològic entre la massa i els seus oponents (miners i empresaris en l'exemple), en ocultar el context de la conducta de massa, la seva acció es patologitza.

Les conseqüències de descontextualitzar l'acció de la massa del seu context ideològic i estructural, segons Reicher (1996), té conseqüències en el pla explicatiu i en el pla polític.

En el pla explicatiu les conseqüències són les següents:

- 1) En no interpretar el comportament de les masses en relació amb el seu entorn social, aquests comportaments apareixen verificats com a característiques genèriques de les masses.
- 2) De la mateixa manera, aquests comportaments semblaran no tenir sentit, amb la qual cosa la massa serà caracteritzada com a irracional.
- 3) En projectar els problemes i tensions de la societat en la naturalesa mateixa de les masses, aquestes seran tractades com un fenomen negatiu.

En el pla polític ens trobem amb unes altres tres conseqüències de la descontextualització:

- 1) Una denegació de la culpabilitat. Si la violència és una característica de la massa, no se'n pot responsabilitzar ni a les injustícies socials ni a les accions d'agents externs (com l'exèrcit i la policia).
- 2) Una negació de la veu, ja que la massa és estúpida, no té res a dir, no té res significatiu per a expressar.
- 3) La legitimació de la repressió, ja que pel que hem vist no és possible raonar amb les masses (estúpides, destructives). La millor manera de tractar-les és enfrontar-s'hi amb fermesa.

"Si la responsabilitat principal de qualsevol govern democràtic és el benestar de la societat, llavors qualsevol distorsió de l'ordre social posa en qüestió el seu protectorat. Atribuir el conflicte a la patologia inherent de les masses resol el problema sense cridar l'atenció sobre àrees sota el control governamental com la política econòmica i social o la conducta de les forces de l'estat. L'elit política té molt a guanyar si s'accepta una explicació leboniana."

S. Reicher (1996, pàg. 540)

Com afirmen Apfelbaum i McGuire (1986), la perspectiva sobre les masses que es desprèn de l'obra de Le Bon i parteix dels seus coetanis exclou els aspectes polítics i socials, reproduint els arguments de la dreta anti-Comuna de l'època.

Tanmateix, no és privilegi de Le Bon el fet de produir aquests entusiasmes, gran part dels autors que en aquesta època es dediquen a l'estudi de les multituds generen reaccions similars.

"Se debe reconocer, sin embargo, que con la 'psicología de las multitudes' el estudio psicosociológico de los fenómenos colectivos había tomado un rumbo desastroso. El lamentable éxito de las ideas así lanzadas al público, a finales del siglo XIX, ha deformado por largo tiempo las perspectivas, desalentado las investigaciones y producido en muchos científicos un descrédito de la psicología social de los fenómenos colectivos, que no merece ya."

J. Stoezel (1965, pàg. 221)

A la seva anàlisi de dos disturbis ocorreguts a l'Argentina en la dècada dels noranta (Santiago del Estero, 1993 i Corrientes, 1999), Santiago Auyero (2001) recorda les dues condicions que segons Walton i Rabin (1990) donen lloc a l'emergència de les protestes als països del Tercer Món: la sobreurbanització, és a dir, les taxes d'urbanització que van més enllà de les possibilitats d'una població depenent del seu nivell d'industrialització, i els efectes derivats de les intervencions politicoeconòmiques en aquests països per part d'agències internacionals, en concret, les actuacions o demandes per part del Fons Monetari Internacional. A l'anàlisi d'aquestes condicions d'àmbit global, Auyero afegeix la necessitat d'analitzar els mitjancers locals (el que dona peu perquè parli de *Glocal Riots*) que en el cas argentí tenen la seva màxima expressió en l'endèmica corrupció econòmica per part de la classe política.

Lectura recomanada

J. Walton i C. Rabin (1990). "Global and national sources of political protest: Throw World responses to the debt crisis". *American Sociological Review* (núm. 55, pàg. 876-890).

Aquesta relació ideològica entre aquestes perspectives i determinades orientacions polítiques ha quedat reflectida per l'ús donat a les idees de Le Bon per part dels grans dictadors de principis del segle XX. Benito Mussolini i Adolf Hitler són només dos dels polítics que es recolzen en les seves doctrines, d'una manera totalment explícita el primer i una mica més oculta el segon. També per a alguns, segons Moscovici (1985), a Le Bon li correspon el dubtós honor de ser considerat no solament el pare de la psicologia de les masses, sinó també un dels precursors de les idees (i pràctiques) racistes a l'Europa dels segles XIX i XX.

Aguirre i Quarantelli (1983) també comenten que els treballs de comportament col·lectiu han estat criticats per la possible influència de factors de tipus polític i ideològic sobre els autors que els han desenvolupat, la qual cosa ha pogut portar a biaixos en els seus resultats i interpretacions. D'entre les diferents línies de crítica que esmenten, destaquem la que es refereix a la **protecció de l'*statu quo***: encara que teòricament els possibles biaixos podrien afavorir postures polítiques de diferent signe, aquests es donen, bàsicament, a favor del poder establert, no solament quant a les explicacions dels fenòmens, sinó també quant al rang de fenòmens que cal estudiar, afavorint una perspectiva "administrativa" en la qual els problemes que cal estudiar no són precisament els dels desfavorits que busquen el canvi.

"Part de les crítiques ideològiques sembla que es basen en una identificació dels estudis de la conducta col·lectiva, passats i presents, amb un enfocament sociopsicològic que ressaltava els aspectes irracionals o emocionals, és a dir, la patologia social. Això s'oposa, implícitament o explícitament, a l'interès sobre la racionalitat i l'organització social del fenomen de la conducta col·lectiva. [...] L'enfocament sociopsicològic, amb un enfocament sobre l'individu i la patologia social porta, segons els crítics, a una imatge distorsionada del fenomen que l'aboca a una denigració per part dels defensors de l'*statu quo*".

B. E. Aguirre i E. L. Quarantelli (1983, pàg. 202)

Clifford Stott i Steve Reicher (1998) afegeixen que un altre problema o limitació, evidentment de tipus ideològic, present en gran part de les investigacions sobre masses consisteix a no considerar el seu caràcter d'interacció intergrupals i, especialment, el que fa referència a la interacció entre la massa (manifestants) i la policia. Si, com assenyalen diferents investigacions, el conflicte es desencadena principalment quan intervenen les forces de l'ordre, l'anàlisi dels disturbis i els desordres hauria d'estudiar també el comportament d'aquestes forces.

"Reduint l'explicació del conflicte col·lectiu a la patologia inherent de només una de les parts implicades –la massa– no sols s'elimina tot el significat de l'acció de la massa, sinó que també s'elimina tota responsabilitat de l'ordre social i justifica l'increment de la repressió com l'única manera de tractar les masses."

C. Stott i S. Reicher (1998, pàg. 511)

La "batalla de Gènova" (20-22 de juliol de 2001) es va liquidar, a més de destrosses ocasionades pels manifestants, amb la mort d'un d'ells (Carlo Giuliani) i l'assalt, per part de la policia, al centre de premsa del Fòrum Social de Gènova.

El cap de la policia italiana, Gianni de Gennaro, va declarar, davant la comissió parlamentària que investiga la violència durant la cimera del G-8 a Gènova:

"És possible que les condicions de guerrilla creades per criminals violents hagin provocat en alguns casos excessos en l'ús de la força per part de la policia, i en altres casos episodis individuals de comportaments il·legals, els quals seran severament castigats."

Independentment que després d'esdeveniments com els de Gènova s'arribin a realitzar investigacions més o menys a fons per determinar les possibles responsabilitats de les forces de l'ordre, explicacions d'aquest tipus, que formen part del discurs quotidià, situen a un nivell completament diferent l'explicació d'un mateix tipus de conducta. Mentre la violència de la massa és una característica intrínseca d'aquesta, la violència quan és perpetrada per part de la policia és un esdeveniment aïllat que necessita d'un altre tipus d'explicació.

Amb això no volem dir, sens dubte, que les masses no puguin fer actes violents (tenim massa exemples d'això per a poder-los obviar) ni que la violència se situï únicament al costat de la policia (o que aquesta sigui la instigadora). Simplement volem ressaltar els efectes ideològics que comporten les explicacions en les quals no es reconeixen els elements que hem assenyalat.

La policia italiana carrega contra els manifestants mentre Carlo Giuliani jau al terra.

4. El rumor com a comunicació col·lectiva

"Mensajero del error y del mal tanto como de la verad, el rumor, la más rápida de todas las plagas, va desencadenando el terror y se fortifica difundándose."

(Virgili, L'Eneida)
Citat per J. Stoetzel (1965, pàg. 243)

HOAXES: ELS RUMORS D'AVUI EN DIA

ALERTA.

PASSA'L A QUALSEVOL PERSONA QUE TINGUI LA TEVA ADREÇA DE CORREU ELECTRÒNIC!!!

Si reps un missatge l'assumpte del qual digui: "Es necessiten ganes per dir Jesús" o en anglès: "It takes Guts to say Jesus" .

NO L'OBRIS!!!

Ho esborrarà tot al teu disc dur. IBM, AOL, sosté que es tracta d'un virus molt perillós per al qual NO HI HA REMEI de moment.

Un individu molt malalt va tenir èxit en utilitzar la funció de reformatatge de Norton Utilities i va causar l'esborrament complet de tots els documents arxivats al disc dur. Aquest virus ha estat dissenyat per treballar amb Netscape Navigator i amb Microsoft Internet Explorer. Destruïx computadors compatibles amb Macintosh i IBM.

Aquest és un virus nou i molt maligne, el qual és desconegut per molta gent. Si us plau, passa aquesta advertència a totes les teves adreces i a les teves amistats ASAP en línia per parar aquesta amenaça. Pren mesures de precaució i adverteix a qualsevol persona que tingui accés a la teva computadora.

Gairebé amb tota seguretat hauràs rebut alguna vegada algun missatge d'aquest estil, en el qual s'avisava de l'aparició d'un perillósíssim nou virus. Pràcticament en la seva immensa majoria es tracta de falses informacions, que es transmeten per la xarxa a una gran velocitat i que es converteixen, elles mateixes, en el virus que preconitzen, "infectant" un gran nombre d'usuaris que, de vegades, poden arribar a inutilitzar els seus ordinadors seguint els "altruistes" consells del missatge.

Podríem pensar que es tracta de la modalitat moderna del que coneixem com a "llegendes urbanes", històries que es van transmetent de boca a orella, que travessen fronteres, i que penetren en àmplies capes de la població i arriben a convertir-se en part de l'imaginari col·lectiu, a convertir-se, en paraules d'Allport i Postman (1967) en "rumors cristal·litzats".

Llegendes urbanes

"Les clavegueres de Nova York estan habitades per cocodrils que són llançats als inodors pels seus propietaris en comprovar com creixen les seves petites mascotes."

"Una autoestopista que és recollida per un conductor l'avisava de la perillositat d'un revolt. Quan el conductor torna a mirar-la, ha desaparegut. Posteriorment, el conductor s'assabenta que aquesta noia va morir en aquell revolt temps abans."

Enllaç recomanat

Podem obtenir més informació sobre els *hoaxes* a <http://es.wikipedia.org/wiki/Bulo>

Podeu trobar més llegendes a http://es.wikipedia.org/wiki/Leyenda_urbana i, en anglès, a la fantàstica <http://www.snopes.com>

Però no sempre els rumors són tan innocus com les llegendes que solen circular en una comunitat. Un exemple dramàtic de la perillositat potencial dels rumors el podem trobar en l'anàlisi que realitza Edgar Morin (1969) d'un rumor sorgit aquell mateix any a la ciutat d'Orleans.

Rumor d'Orléans

"En mayo de 1969 nació en Orléans un rumor según el cual una serie de muchachas, tras haber sido narcotizadas en tiendas de modas de comerciantes en su mayoría judíos, habían sido víctimas de la trata de blancas.

Morin y su equipo pudieron establecer diversas fases en la historia de este rumor. En una primera fase, el ruido parece que se había originado en el medio constituido por muchachas de diversos institutos de enseñanza media. La información relativa al rapto de las jóvenes era atribuida a fuentes reconocidas como competentes (la policía, la enfermera que había cuidado a una víctima salvada...) o próxima (un familiar, un amigo, cuya credibilidad no se ponía en tela de juicio). Por lo que respecta a los periódicos, permanecerían mudos. Luego siguió una fase de amplia propagación de la noticia, que ahora circulaba entre los adultos. Los profesores aconsejaban a sus alumnas que no acudiesen a estos lugares peligrosos solas, y ni siquiera acompañadas, y su competencia en realidad no hacía más que acentuar la credibilidad del rumor. Éste, al tiempo que se extendía, se inflaba: el número de comerciantes implicados aumentaba, así como el de víctimas. Se alcanzó entonces la metástasis, la fase culminante del rumor: la red de trata de blancas se convierte en patrimonio de la policía, corrompe al gobierno local, el silencio de los cuales no es sino la prueba evidente de su colaboración culpable. En lo más vivo del rumor, los comerciantes reciben amenazas telefónicas anónimas y se forman tumultos ante las tiendas cuyos propietarios eran incriminados. Las mujeres no entraban sino acompañadas, y salían lo antes posible, o dejaban de frecuentar los comercios en cuestión. Las autoridades, puestas fulminantemente al corriente, rehusaron intervenir un fin de semana en que había elecciones, lo que no hizo más que abonar las sospechas de connivencia que pesaban sobre ellas. Una vez pasadas las elecciones sobrevino la respuesta; las autoridades, los periódicos, los grupos antirracistas, los partidos de la oposición pasaron a la contraofensiva: se desmintió la verosimilitud de los hechos, se ridiculizó lo absurdo del rumor, se amenazó a quienes lo favorecieron, se acusó a los fascistas. Este contraataque no hizo más que contener el rumor, pero sin atacarlo en su base: no se pudo reconocer como fuente del rumor a ninguna persona ni a ningún grupo antisemita de extrema derecha. Esto no era más que un retroceso ante la amenaza, puesto que las mujeres continuaban evitando esos comercios o, si acudían a ellos otra vez, lo hacían acompañadas. Finalmente, circularon unos nuevos «minirumores»: el hermano de un comerciante sospechoso había sido detenido por la policía y se habían producido nuevos raptos. Además, frente al antimito (la denuncia del rumor) apareció un anti-antimito: que si los partidos de la oposición habían hecho de ello un caballo de batalla, que si los periódicos habían inventado un tema para llenar sus columnas, que si los comerciantes judíos habían ideado una odiosa publicidad. Sea como fuese, y pese a las amenazas, el rumor, aparentemente extinguido, había dejado sus huellas, grabadas en la historia de la ciudad."

G. Mugny, 1980, pàg. 331-332

Probablement, igual que en el cas dels *hoaxes* o de les llegendes urbanes, també hem sentit alguna vegada algun rumor d'aquest tipus. De fet, si en el cas del rumor d'Orleans els acusats de cometre malifetes eren membres de la comunitat jueva, una comunitat tradicionalment perseguida, actualment i en el nostre context més immediat no és del tot estrany escoltar històries similars en les quals els malvats pertanyen també a algun grup minoritari, des de l'11 de setembre de 2001, especialment musulmans.

El "Rumor d'Orléans" és un exemple que ens mostra la importància que té aquesta forma de comportament col·lectiu que denominem *rumors*. Pierre Marc (1987) sistematitza aquesta afirmació plantejant quatre fenòmens vin-

Lectura complementària

E. Morin (1969). *La rumeur d'Orleans*. Paris: Seuil.

culats als rumors que són dignes d'esment. En primer lloc, com en el cas del rumor descrit per Morin, els rumors poden donar lloc a **prejudici i difamació**, fins i tot sense necessitat que hi hagi una intencionalitat explícita o consciència que els pugui produir per part de la font que els difon. En segon lloc, els rumors poden implicar **degradació o distorsió de la informació**. El tercer fenomen fa referència a l'aparició de **comportaments poc racionals** derivats del contingut del rumor i que poden donar lloc a conductes que poden arribar a posar en perill la pròpia vida. I finalment, també s'ha de tenir en compte que són una font de **canvi d'opinions i actituds** (Marc, 1987, pàg. 17-26).

Efectes

Distorsió

Els rumors posteriors a l'atac a la base dels Estats Units de Pearl Harbor el 1941 van fer que una part de la població arribés a creure que havia estat destruïda la totalitat de la flota del Pacífic, creença que no es veu del tot rebutjada malgrat el desmentiment radiofònic del president Roosevelt.

Conducta irracional

Un exemple típic d'aquest efecte és el dels esdeveniments derivats de la transmissió radiofònica que va fer Orson Wells el 1938, de la novel·la *La guerra dels mons* d'H.G. Wells.

4.1. Definició de rumor i tipus de rumors

Diversos autors destaquen l'omnipresència del fenomen dels rumors, afirmant que podem trobar-ne manifestacions en èpoques remotes (la citació amb la qual començàvem aquest apartat és una bona mostra d'això). Això porta a Jean-Nöel Kapferer (1989) a denominar-los "el mitjà de difusió més antic del món".

Tanmateix, si bé com a fenomen de comunicació se li pot atribuir tal antiguitat, com a concepte teòric el naixement del rumor té el seu origen en el començament del segle XX. En concret, segons Froissart (2000), aquests orígens se situen en l'obra de William Stern (1902), Fréderick Bartlett (1920) i Klifford Kirkpatrick (1932), com a antecessors immediats de l'obra que significa el punt de referència a l'estudi del rumor, la *Psicología del rumor* de Floyd Allport i Leo Postman (1947).

4.1.1. L'estudi del rumor

Cada un d'aquests autors desenvolupa un mètode per a l'estudi experimental del rumor. El disseny de Stern implica un participant que escriu un relat sobre determinat esdeveniment perquè sigui sentit per una altra persona que al seu torn farà el mateix; la peculiaritat de la situació consisteix en el fet que els participants escriuen el relat, però és l'experimentador l'encarregat de llegir-lo a la següent persona. Kirkpatrick i Bartlett utilitzen el mètode de les repeticions seriades, precursor del conegut joc de societat consistent en el fet que diverses

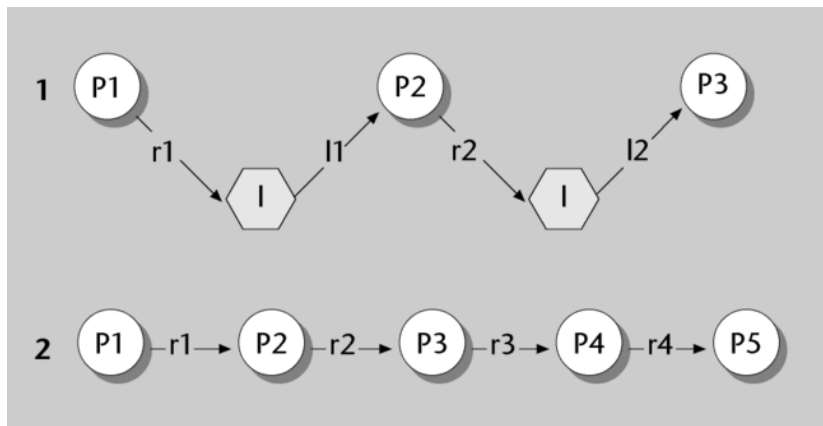
Lectures complementàries

W. Stern (1902). "Zur Psychologie der Aussage. Experimentelle Untersuchungen über Erinnerungenstreue". *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (vol. 23, quadern 2/3).

F. Bartlett (1920). "Some experiments on the Reproduction of Folk-Stories". *Folk-Lore* (vol. 31).

C. Kirkpatrick (1932). "A Tentative Study in Experimental Social Psychology". *American Journal of Sociology* (vol. 38, pàg. 2).

persones, formant una cadena, transmeten oralment un mateix missatge d'una a l'altra, de manera que es pot apreciar la transformació de forma i contingut del missatge original.

Models de dissenys d'investigació. (1) Stern (2) Kirkpatrick, Bartlett, Allport i Postman P = Participant. I = Investigador. R = relat. L = lectura. Basat en Froissart (2001).

Per la seva banda, Allport i Postman (1947) utilitzen també el mateix mètode de repeticions seriades, prenent com a material de base una sèrie de vinyetes que un primer participant ha de descriure al membre següent de la cadena de manera que aquest pugui transmetre'l al seu torn al següent i així successivament fins que intervenen entre set o vuit persones.

El treball d'aquests autors, encara que representa un referent en qualsevol obra que tracti sobre els rumors, ha rebut serioses crítiques relacionades amb la metodologia experimental que utilitzen a les seves investigacions, ja que resulten artificials i no reproduïxen les condicions reals en les quals es transmeten els rumors en la vida quotidiana, habitualment en el context de converses informals.

"L'enfocament d'Allport i Postman és diferent del que tracta el rumor com una forma d'opinió pública i l'opinió pública com un complex procés col·lectiu. Assumeixen que el context social en el qual es produeixen els rumors es pot reduir a una simple cadena de subjectes; que, per implicació, l'àmplia circulació del rumor no és res més que l'addició d'aquestes cadenes; i que el rumor pot ser explicat, almenys en part, per referència a mecanismes psicològics uniformes i omnipresents com el procés economitzador de memòria.

A més, i potser més important, Allport i Postman parteixen de l'assumpció que el rumor resulta bàsicament de la distorsió en la percepció i en la comunicació verbal *unilateral*."

W. A. Peterson i N. D. Gist (1951, pàg. 161)

Per exemple, no tenen en compte els canvis en la motivació que es donen en una discussió informal, o que una mateixa persona pot explicar versions diferents d'una mateixa història no depenent del record, sinó depenent del tipus de relacions que manté amb el seu interlocutor.

Vincles entre investigadors

La similitud de la metodologia utilitzada per Allport i Postman amb la dels seus predecessors no és d'estranyar si considerem que el 1923 Allport va realitzar una estada de sis mesos al laboratori de Stern a Hamburg i que d'allà va partir per a una altra estada amb Bartlett (Froissart, 2001).

"La principal limitació a l'estudi experimental del rumor i altres formes de conducta col·lectiva rau en el fracàs a produir, o fins i tot simular, estats motivacionals comparables als que es produeixen en la vida real."

W. A. Peterson i N. D. Gist (1951, pàg. 166)

Davant d'aquest tipus d'investigacions experimentals podem trobar també, sens dubte, estudis de camp com els de Morin (1969), Peterson i Gist (1951), o el mateix Bartlett. De fet, l'obra de Bartlett sobre el record es caracteritza precisament per allò que és criticat a Allport i Postman: el tractament del record remetent-se a factors de tipus social i allunyant-se de les explicacions psicologistes tan de moda a l'època.

4.1.2. Definicions

Com ocorre amb qualsevol altre concepte, ens podem trobar amb un gran nombre de definicions d'un rumor. Les característiques més o menys compartides per les diferents definicions són les següents:

Característiques comunes de les definicions	
Objecte	Informació
Tema	Assumptes d'actualitat
Objectiu	Convèncer
Medi	Comunicació interpersonal

A aquestes, podem afegir les que, segons Kapferer (1989), serien les característiques bàsiques del rumor:

- L'essència del rumor és el moviment. Sense moviment no hi ha rumor: el rumor és emergència i circulació de notícies al cos social.
- Hi ha rumors amb fonament i sense. El que caracteritza un rumor no és el seu caràcter verificat o no, sinó el seu origen no oficial.

"Llamaremos pues rumor a la emergencia y circulación en el cuerpo social de informaciones todavía no confirmadas públicamente por las fuentes oficiales o desmentidas por éstas."

J. N. Kapferer (1987). "El rumor". A: *Mundo científico* (núm. 70, pàg. 622-629).

4.1.3. Tipus

Knapp (1944) fa una de les classificacions més conegudes, depenent del tipus de motivacions que estan darrere el rumor:

- Rumors que expressen **desitjos** o somnis impossibles (*Pipe-Dream*): són aquells el contingut dels quals és el reflex d'algun desig present en la població.
- Rumors pessimistes o de **por** (*Bogie Rumor*): en aquest cas, el contingut del rumor està posant de manifest les pors existents en el grup, l'angoixa que ocorrin esdeveniments de tipus negatiu.
- Amb contingut **agressiu**: tenen com a missió dividir grups o destruir lleialtats i, segons Knapp, solen anar dirigits contra la pròpia població o contra els propis aliats.

En la interessant pàgina web de Barbara i David P. Mikkelson (www.snopes.com) podem trobar alguns exemples d'aquest tipus relacionats amb l'atemptat de l'11 de setembre a les Torres Bessones:

"Un home atrapat en l'explosió d'una de les torres del World Trade Center es va enfil·lar a les restes de l'edifici mentre queia i això el va salvar".

Aquest rumor (evidentment fals) expressa l'esperança que algunes persones hagin pogut sobreviure a l'enderrocament de les torres.

Encara que pot ser que no tingui les característiques exactes d'un rumor, aquelles persones que veuen la cara de Satanàs en algunes fotografies de l'explosió de les torres, probablement estiguin expressant les seves pors i angoixes.

Finalment, evidentment tenen un contingut agressiu tots aquells rumors en els quals s'acusa diferents persones o col·lectius d'alegrar-se després de l'atemptat. Si considerem que es tracta de persones de nacionalitat nord-americana (encara que provinquin d'altres països), entra dins la tercera categoria de Knapp el rumor segons el qual els treballadors d'una botiga Dunkin'Donut van profanar una bandera americana després dels atemptats.

4.2. Transmissió del rumor

Allport i Postman (1946, 1967) van idear la fórmula probablement més estesa per explicar la difusió dels rumors. Segons aquests autors, la quantitat de rumor serà el resultat de la multiplicació de la seva importància per la seva ambigüïtat. És a dir, perquè es difongui un rumor aquest s'ha de caracteritzar no solament per una certa ambigüïtat, sinó també per tenir algun tipus de rellevància per a la persona (la fórmula implica una multiplicació, fet pel qual cap dels productes pot ser igual a zero).

Imatge de l'explosió en una de les Torres.

Fórmula de transmissió del rumor

$$R = i X a$$

Els autors il·lustren de la manera següent el paper que té la importància del tema:

"Por ejemplo, no podría esperarse que un ciudadano de los Estados Unidos fuera a pasar rumores relativos al precio de los camellos en Afganistán, puesto que el asunto carecería de importancia para él, aunque es en verdad ambiguo. No estará tampoco dispuesto a esparcir chismes sociales de alguna aldea albanesa, porque nada le importará lo que allá hagan."

G. W. Allport i L. J. Postman (1967, pàg. 16)

El procés de transmissió implica, en la majoria dels casos, una transformació del missatge original, que Allport i Postman (1947) a partir dels seus treballs experimentals de record de làmines amb escenes més o menys quotidianes descriuen formulant les seves famoses tres lleis sobre la transmissió dels rumors:

- **Anivellament o reducció**

Mecanisme segons el qual, el rumor, segons va circulant, es redueix, escurçant-se, fent-se més concís i per tant més fàcil de recordar i explicar. Encara que una explicació podria estar relacionada amb el poc temps de què disposen les persones, la pèrdua de memòria no sembla l'element explicatiu fonamental, ja que arriba un moment en el qual s'obté una estructura simple que posteriorment és repetida de manera fidedigna. Quan s'aconsegueix una "bona forma", aquesta no s'abandona.

- **Accentuació**

Implica la percepció, retenció i narració selectiva d'un nombre limitat de detalls d'un context més gran. És el procés complementari a l'anivellament, ja que si d'un conjunt d'informacions algunes s'anivellen, les altres automàticament es veuen accentuades.

- **Assimilació**

Reducció i accentuació són dues manifestacions complementàries de l'assimilació en els marcs de referència de la persona; per tant, suposa una distorsió de la informació rebuda per la influència de factors emocionals i cognitius.

Mugny (1980) planteja, partint d'aquestes lleis, que s'està parlant de tres tipus de transformacions: 1) transformació simplificadora, és a dir, omissió de continguts; 2) transformació racionalitzant, és a dir, adaptació, i 3) transformació accentuadora, és a dir, èmfasi d'alguns elements.

Parlar de transformació porta implícita la idea d'economia de memòria, una cosa criticada per alguns autors.

Predir el futur?

Evidentment, almenys en aquesta ocasió, i malgrat el tòpic desinterès cap a altres països per part dels nord-americans, els exemples no són els més encertats.

Teoria matemàtica de la comunicació

El model experimental utilitzat per Allport i Postman en el seu estudi dels rumors recorda la "Teoria matemàtica de la comunicació", formulada poc després per Claude Shannon i Warren Weaver, en la qual es planteja un model de comunicació lineal entre emissor i receptor, en el qual no es produeix *feedback*, i en el qual la variable més important és el soroll que pot afectar la correcta transmissió de la informació.

Shannon, C.E.; Weaver, W. (1981). *Teoría matemática de la comunicación*. Madrid: Forja, 1949.

"No hi ha evidència en aquest estudi d'un 'procés economitador de memòria'. Sembla més probable que persones amb poc interès oblidin detalls, mentre que aquelles que hi estan interessades els recordin, almenys detalls que considerin crucials."

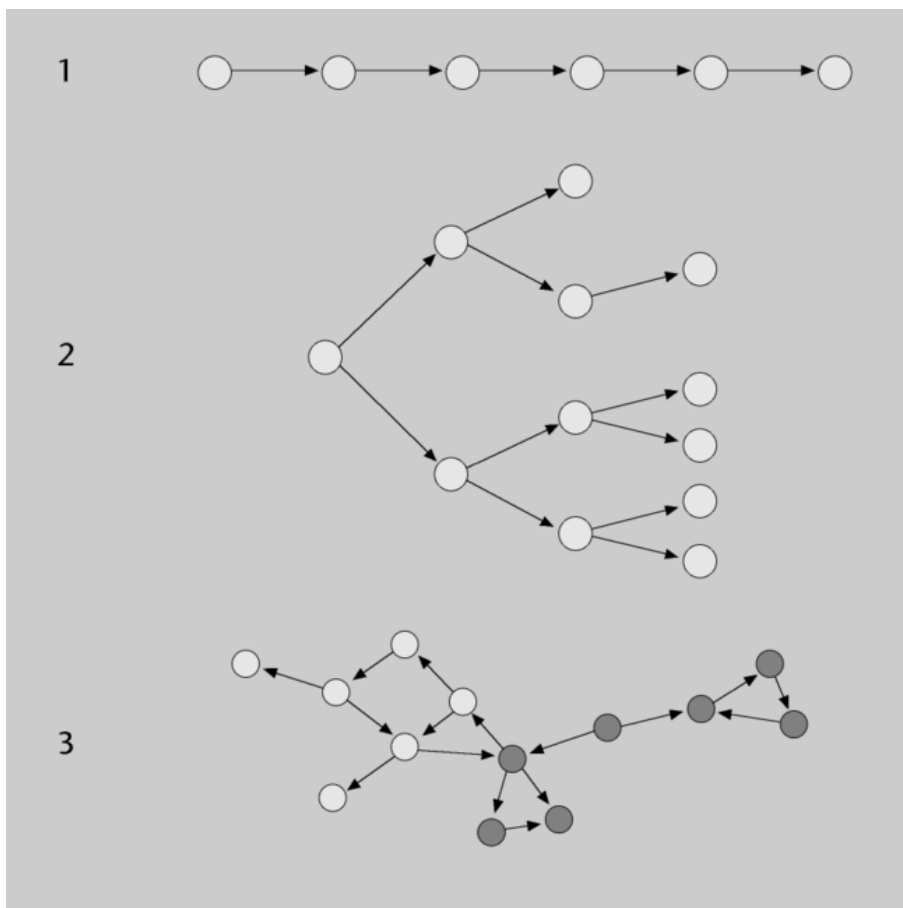
W. A. Peterson i N. D. Gist (1951, pàg. 166)

Per exemple, quant al record de noms i llocs aquests mateixos autors destaquen de quina manera diversos factors de tipus emocional poden influir en la precisió més o menys gran en el record.

Altres elements que poden influir en la distorsió poden estar relacionats amb l'interès de les persones implicades, pel tipus de relacions socials entre elles o per l'interès del transmissor a donar-li aparença de veracitat.

4.3. Models de transmissió

Com hem esmentat anteriorment, el model d'Allport i Postman implica parlar d'una estructura lineal de transmissió, en la qual cada persona (menys els extrems de la cadena) és emissor i receptor d'un únic i idèntic missatge (independentment que es transformi, no circula cap altre tipus d'informació), sense que hi hagi la possibilitat d'autèntica interacció amb el seu interlocutor i sense que hi hagi la possibilitat que rebí o envii noves informacions. Evidentment es tracta d'una situació que no és típica de la vida real (vegeu el model 1 de la figura següent).

Models de transmissió del rumor. Basat en Rouquette, 1975, pàg. 24-27.

Una lleugera variació d'aquell model podria ser la representada pel model 2, en el qual cada un dels participants pot interaccionar amb més d'un receptor. De tota manera, aquell model, tal com l'hem representat aquí, continuaria tenint la característica de linealitat, encara que en aquest la transmissió del rumor quedaria pràcticament assegurada ja que en un moment de temps determinat no hi ha una única persona responsable de la seva transmissió al grup o que tingui la capacitat per a detenir-la.

Finalment, el tercer model, amb una estructura de xarxa, s'apropa molt més a la realitat, ja que en aquest podem apreciar com qualsevol persona pot ser emissora i al mateix temps receptora d'un mateix rumor, i pot tenir, en cada moment, diferents interlocutors.

"Y una vez que el rumor ha entrado en una determinada estructura social, comienza a circular repetidamente, transformándose y diversificándose a cada paso, hasta diluirse por completo la responsabilidad por el origen del mismo. Es decir, el rumor va transitando por entre una *red de relaciones interpersonales múltiples* que no sigue normalmente un patrón lineal, ni incluso de adaptan al patrón ramificado. Más bien ofrecen el aspecto de una red que implica múltiples conexiones en las que el mensaje se envía a distintas personas dentro del grupo, donde circula repetidamente. A medida que se envía y se recibe por distintas fuentes, los patrones de transmisión se van complicando, de tal manera que cualquier individuo no sólo envía mensajes a más de una persona, sino que también los recibe de más de una. A lo que habría que sumar la circunstancia del traspaso de la información desde unas redes a otras a partir de posibles vínculos comunes."

F. M. Sánchez García. (1997). "Los rumores". A: L. Gómez; J. M. Canto Ortiz (eds.). *Psicología Social* (pàg. 321-338). Madrid: Pirámide.

Influència

Alguns autors es basen en el model d'influència de Lazarsfeld segons el qual la influència d'una comunicació persuasiva té a veure sobretot, amb l'actuació de "líders d'opinió", que són els qui reben el missatge en primer lloc (i són influïts per ell) i el transmeten al seu torn als membres dels seus grups en un procés de "flux en dos passos". Ocorreria el mateix amb els rumors. Hi hauria unes persones que serien els qui els iniciarien i orientarien la resta del grup.

4.4. Control dels rumors

Pascal Froisart (2000) esmenta la descripció que realitza el 1911 una col·laboradora de Stern, Rosa Oppenheim, d'un cas de transmissió de rumor a la premsa mundial. Segons aquesta autora, un periodista publica la informació sobre la invenció, per part d'un psicòleg (Hugo Münsterberg), d'un detector de mentides increïblement eficaç. Durant setmanes, la notícia circula pels diaris de França, Alemanya, Anglaterra i els Estats Units, i s'arriben a publicar prop de tres-cents articles. Tot això malgrat els intents del presumpte inventor de negar la veracitat de la notícia, ja que els seus desmentiments, al contrari que la falsa informació, viatgen lentament i són poc ressaltats.

És fàcil trobar exemples d'aquest tipus, casos en els quals una notícia es propaga malgrat els desmentiments públics de persones o institucions. Hem vist anteriorment la dificultat per desmentir el rumor sobre el tràfic de blanques per part de comerciants jueus ("Rumor d'Orléans"). Malgrat l'oficialitat dels desmentiments i de la rellevància de les fonts, van haver de passar dos mesos fins que desaparegués i la població tornés a freqüentar aquests esdeveniments. Aquell període, tanmateix, queda ridícul davant la permanència temporal d'altres rumors que, com en el cas de les llegendes urbanes que esmentàvem més amunt, poden arribar a durar anys.

Un altre cas "paradigmàtic" és el que esmenta Jean-Nöel Kapferer (1989). Un rumor que perdura durant anys i s'estén per diferents països (pot ser que alguna vegada hàgiu vist la versió espanyola). En aquest s'acusa diferents marques comercials d'alimentació d'incloure additius tòxics o cancerígens entre els components dels seus productes (Coca-Cola, Schweppes, Martini...). El rumor, conegut com "el pamflet de Villejuif", es detecta a França a la primavera de 1976, i s'hi atribueix la font de la informació a l'Hospital de Villejuif (especialista en la investigació del càncer), que ràpidament difon desmentiments en els quals no solament nega l'autoria de la informació, sinó que també informa de la falsedat de les afirmacions. Per exemple, el producte més perillós que s'esmenta al pamflet és un additiu, l'E330 que, en realitat, no és més que àcid cítric. Malgrat els desmentiments, el 1979 havien llegit el pamflet un 43% de les mestresses de casa franceses, la qual cosa dona mostra del seu "poder de convicció" (de fet, arriba a trobar-se a les sales d'espera d'alguns hospital o a ser distribuït per alguns professors en els col·legis).

Si apliquem a aquest cas la fórmula d'Allport i Postman ($R = \text{Importància} \times \text{Ambigüïtat}$), podem apreciar de quina manera efectivament són presents ambdós elements.

El "combustible" (l'element motivacional) de difusió del rumor té a veure amb la preocupació per la salut, per les angoixes davant els desenvolupaments de la ciència (avui en dia serien els productes transgènics), la lluita de David contra Goliat, la defensa contra les grans multinacionals que ens roben la salut.

L'ambigüïtat també hi influeix. En aquest cas, no s'esmenten els components pels seus noms, sinó pel seu codi, fet que contribueix a dificultar la seva identificació (fins i tot alguns metges no identifiquen l'E330 com àcid cítric). D'altra banda, el fet que efectivament els additius dels aliments s'identifiquin amb codis dona certa idea de secretisme, d'intent d'ocultar informació que no seria molt ben rebuda pel consumidor (Kapferer, 1989).

Allport i Postman comenten que durant els anys de la Segona Guerra Mundial, cert alt funcionari de l'Oficina d'Informacions Bèl·liques afirmava que "el rumor corre por falta de noticias. Por consiguiente debemos proporcionar al pueblo noticias lo más exactas posibles, pronta y completamente." (Allport i Postman, 1967, pàg. 32).

Per a ells, tanmateix, aquesta afirmació no és del tot correcta, ja que de vegades és l'existència de notícies el que fa que circulin encara més rumors. Per tant, donar informació no és la forma d'eliminar-los o controlar-los.

El control dels rumors pot, per tant, orientar-se en dues direccions: donar la màxima informació de la manera més precisa o combatre directament el rumor, difonent-lo per atacar-lo i ridiculitzar-lo.

Aquestes dues línies d'actuació van conviure durant la Segona Guerra Mundial com a formes d'atacar el que significava, segons el govern nord-americà, un dels grans perills als quals s'enfrontaven, ja que l'existència de rumors no solament podia ser una forma de facilitar el treball dels serveis d'intel·ligència estrangers, sinó també una de les modalitats utilitzades per aquests mateixos serveis per a reduir la moral de la població nord-americana

La primera de les estratègies va ser l'utilitzada per l'OWI (Oficina d'Informacions de Guerra), que va dedicar els seus esforços a millorar la qualitat de les notícies i a augmentar la confiança del públic en aquestes.

La segona va ser inspirada pels germans Allport (Gordon i Floyd), els quals van crear les "Clíniques del Rumor" (Floyd a Syracuse i Gordon a Harvard), concebudes com una forma de combatre els efectes distorsionadors dels rumors per mitjà del seu examen i posterior publicació a la premsa local d'informacions que els desmentissin. En aquesta tasca col·laboraven tant psicòlegs com periodistes i empresaris juntament amb grups de voluntaris que recollien els rumors que circulaven entre la població i els enviaven als coordinadors que s'encarregaven de la seva crítica. L'efectivitat dels articles publicats, segons Allport i Lepkin (1945), és alta, ja que els qui llegien regularment la columna de la "Clínica del Rumor" era menys probable que creguessin en els rumors antinord-americans.

Finalment, Knapp esmenta una sèrie d'elements que cal tenir en compte per a poder controlar els rumors:

- 1) Assegurar la confiança en els mitjans de comunicació formals.
- 2) Desenvolupar la màxima confiança en els líders.
- 3) Informar del màxim nombre de notícies tan ràpidament com sigui possible.
- 4) Fer la informació tan accessible com sigui possible.
- 5) Evitar la peresa, monotonia i la desorganització personal.
- 6) Fer campanyes públiques contra els difusors de rumors.

Cartell propagandístic imprès per l'Oficina d'Informació de Guerra.

5. Psicologia de les multituds en situacions de crisi: desastres i pànic

"Al país de la felicitat tranquil·la i serena, l'Arcàdia, Pan guiava tranquil·lament els seus ramats. Aquest déu dels pastors, mig home mig segall, monstre i seductor alhora, virtuós de la flauta i incansable amant de les nimfes, tenia els trets més inquietants: podia sorgir de sobte des de darrere d'un arbust i inspirar sobtat terror: el pànic."

J. P. Dupuy (1991, pàg. 11)

"Hablo desde el techo del edificio de Radiotransmisiones de la ciudad de Nueva York. Las campanas que ustedes oyen advierten al pueblo que evacue la ciudad, debido al avance de los marcianos. Se estima que en las dos últimas horas tres millones de personas se han trasladado por las carreteras hacia el Norte; los automóviles pueden aún transitar por la Avenida del Río Hudson. Eviten los puentes para ir a Long Island; están atascados por la aglomeración del tráfico. Hace diez minutos quedó cortada toda comunicación con la ribera de Jersey. No hay más defensa. Nuestro ejército liquidado... La artillería, la fuerza aérea, todo liquidado. Quizá sea ésta la última radiotransmisión. Permaneceremos aquí hasta el final... En la catedral, debajo de nosotros, la gente se ha reunido (*Voces que cantan un himno*).

Ahora mismo miro hacia el puerto. Toda clase de embarcaciones están abarrotadas de gente que huye y se aleja de los muelles (*Sirenas de vapor*).

Las calles están atestadas de gente. La multitud hace un ruido parecido al que se oía en la ciudad cuando se festejaba el Año Nuevo... Un momento... Ahora se divisa al enemigo. Cinco grandes máquinas. La primera cruza el río. Puedo verla desde aquí vadeando el Hudson como un hombre podría vadear un arroyo [...] Esto es el final. Sale humo..., humo negro que se esparce sobre la ciudad. La gente en las calles lo ve ahora. Corren hacia East River... Miles de ellos caen como ratas. Ahora el humo se esparce más rápidamente. Ha llegado a la plaza Times. La gente intenta huir, pero inútilmente. Caen como moscas. Ahora el humo cruza la Sexta Avenida... La Quinta Avenida... Está a cien metros... Está a quince metros..."

Transcripció de l'emissió radiofònica de *La guerra dels mons*, a Cantril (1942, pàg. 44-45).

Quan escrivim això han passat gairebé exactament seixanta-tres anys des que, a la nit de Halloween (30 d'octubre de 1938), Orson Wells va aterrir un gran nombre de nord-americans amb l'emissió radiofònica d'una adaptació de *La guerra dels mons* d'Herbert George Wells (1898).

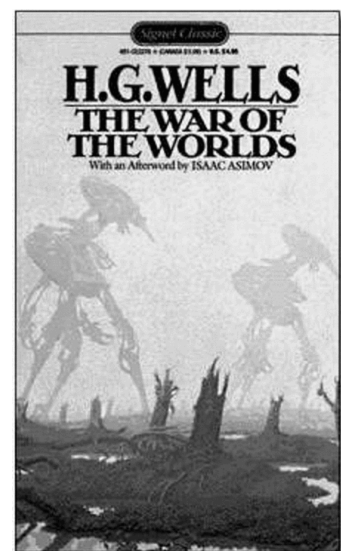
"Antes de que terminara el radiograma, en todo el territorio de la Unión la gente rezaba, lloraba y huía despavorida ante el avance de los marcianos. Algunos corrían para socorrer a sus seres queridos. otros de despedían o hacían advertencias por teléfono, se apresuraban a informar a los vecinos, buscaban informes en los diarios o en las estaciones de radio, y pedían ambulancias a los hospitales y automóviles a la Policía. Se calcula que unos seis millones de personas oyeron el radiodrama y que, por lo menos, un millón de ellas se asustaron o se inquietaron."

H. Cantril (1942, pàg. 63)

Les afirmacions de Cantril i altres sobre l'impacte d'aquesta difusió han estat qüestionades, i s'ha arribat a afirmar que en realitat no hi va haver tant de pànic i que el que avui en dia coneixem sobre aquest esdeveniment és principalment el resultat d'una creació mediàtica (Miller, 1985). Això no obstant, tant si ha estat d'una intensitat més o menys gran, tant si han estat uns centenars de milers més o menys les persones que s'han sentit impressionades per una emissió que creien real, com si han estat més o menys les persones que

El déu Pan.

s'hagin sentit preses del pànic, el cert és que l'emissió de Wells constitueix una fita als estudis sobre el pànic. A més, s'afirma que el pànic generat per aquesta emissió s'ha replicat en dates i contextos diferents. Segons Bulgatz (1992), es van produir resultats similars en les emissions realitzades a Santiago de Xile el 1944, a Quito el 1949, o a Portugal el 1974.

Malgrat això, alguns autors afirmen que, en realitat, el pànic és un fenomen realment estrany, que no es produeix en totes les situacions de crisi o de catàstrofes, que és sobretot estrany en les catàstrofes naturals i que, com el déu Pan al qual fa referència Dupuy, apareix només de tant en tant, d'una manera gairebé inesperada. Fins i tot, afirma Dupuy, el pànic té més probabilitats de produir-se en situacions que culturalment són definides com a situacions propicius al pànic, és a dir, que en una situació en la qual "sabem" que és probable que es desencadeni el pànic, és més probable que així sigui. Si això és així, la probabilitat que es produeixin situacions de pànic en un estadi de futbol és realment alta, entre altres coses, perquè arran d'algunes catàstrofes ocorregudes i la seva àmplia difusió en els mitjans de comunicació de masses, tots coneixem avui en dia l'alt risc que es corre en espectacles d'aquest tipus.

Però llavors, què és el pànic? Una possible definició seria la següent:

"Por col·lectiva intensa experimentada simultàniament per tots els membres d'una població caracteritzada per la regressió de les consciències a un nivell arcaic, impulsiu i gregari, i que es tradueix en reaccions primitives de fugida, d'agitació desordenada, de violència o de suïcidi col·lectiu."

Crocq i altres (1987). Citat per J. P. Dupuy (1991, pàg. 25)

Com veiem, aquesta definició reproduïx a la perfecció el concepte de massa o multitud que hem trobat anteriorment en autors com Sighele o Le Bon, en els defensors de la irracionalitat de les masses, en aquells autors que opten per defensar que en aquestes situacions apareix una nova entitat col·lectiva, i desapareixen les individualitats, és a dir, que es produeix una "desindividualització". El contagi, com hem vist, és una de les explicacions del perquè d'aquesta desindividualització.

Tanmateix, la investigació realitzada per Cantril, a partir d'una sèrie d'entrevistes que realitza posteriorment a l'emissió radiofònica mencionada anteriorment, mostra que no es pot parlar de contagi de sentiments, com es podria desprendre dels treballs clàssics sobre multituds, sinó que, més aviat, hi ha un ampli ventall de possibilitats quant al tipus de reaccions que mostraran les persones afectades, depenent aquestes de factors tant socials com psicològics.

- Nivell d'esperit crític (relacionat amb el nivell d'instrucció de la persona).
- Vulnerabilitat psicològica (relacionada amb la confiança en si mateix).

Estadi de Sheffield, Hillsborough, Sheffield, RU, 15 d'abril de 1989, una riuada de gent causa 95 morts.

Una vegada més, la guerra

És important assenyalar que encara que el llibre de Cantril fa referència a un esdeveniment anterior, la seva publicació es produeix durant el període de guerra. En aquell mateix període, publica un altre article dirigit, explícitament, a la prevenció de possibles disturbis i conductes de pànic amb què es poden trobar els aliats en recuperar territoris de l'Europa ocupada. H. Cantril (1943). "Causes and control of riot and panic". *Public Opinion Quarterly* (núm. 4, pàg. 669-679).

- Preocupacions.
- Sentiment de seguretat o inseguretat.
- Situació física i social (proximitat/llunyania del lloc de l'esdeveniment i de la família, i possibilitat o no de comportament autònom).

Davant les explicacions en termes de desindividualització, una altra possible explicació seria aquella en la qual s'al·ludeix precisament al contrari, al que podríem denominar *dessocialització*, és a dir, la desintegració de les normes socials, la destrucció dels vincles primaris que porta al fet que la conducta de cada persona es regeixi únicament pel desig de fugir sense tenir en consideració el que els pugui passar als altres.

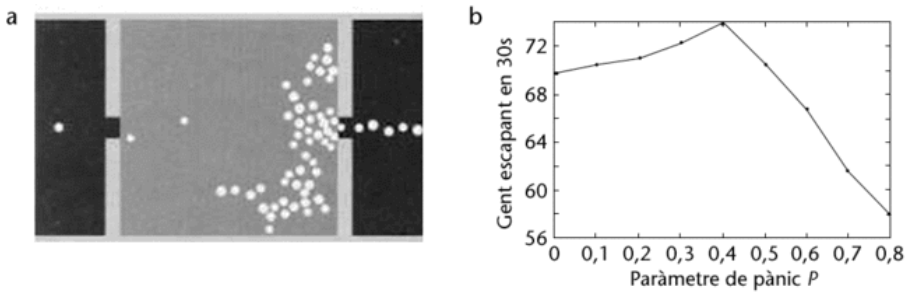
Aquests dos tipus d'explicacions queden recollits en el treball d'Helbin, Farkas i Vicsek (2000, pàg, 488), els quals descriuen de la manera següent la seqüència típica d'esdeveniments en una situació d'escapada davant d'una catàstrofe:

- Les persones es mouen o intenten moure's més ràpid del normal.
- Les persones comencen a empènyer-se, i les seves interaccions comencen a ser de naturalesa física.
- El moviment i, especialment el pas d'embussos, es fa descoordinat.
- S'observen embussos a les sortides.
- S'incrementen les interaccions físiques entre la massa embotellada, que produeixen pressions perilloses que poden fer arribar a caure parets o altres barreres físiques.
- La fugida s'alenteix per les persones caigudes que actuen com a obstacles.
- Les persones mostren una tendència a la conducta de massa, és a dir, a fer el que fan els altres.

Aquests autors, a partir de simulacions per ordinador, arriben a la conclusió que ni la conducta individualista (cada persona intenta trobar una via d'escapament pel seu compte) ni la conducta de massa (totes les persones es mouen en una mateixa direcció) són les millors solucions. Consideren que les probabilitats d'escapar augmentaran si s'utilitza una barreja d'ambdós tipus.

Enllaços d'interés

Podeu trobar informació interessant sobre el pànic (simulacions, vídeos, referències...) a <http://angel.elte.hu/~panic> També podeu trobar un ampli llistat de programes de simulació a <http://ces.iisc.emet.in/energy/HC270799/ibm.html> (vegeu la secció "Human crowds: motion and psychology").

a) Simulació de grup de persones intentant escapar d'una sala amb fum i dues sortides no visibles. b) Nombre de persones que aconseguen escapar depenent del nivell de pànic. Helbin, Farkas i Vicsek (2000).

Per la seva banda, Stoetzel (1965), basant-se en el treball de Marta Wolfenstein (M. Wolfenstein, 1957, *Dissaster: A psychological essay*, Londres: Routledge), resumeix de la manera següent les reaccions en les catàstrofes en tres moments temporals diferents (no necessàriament presents en tot tipus de catàstrofes).

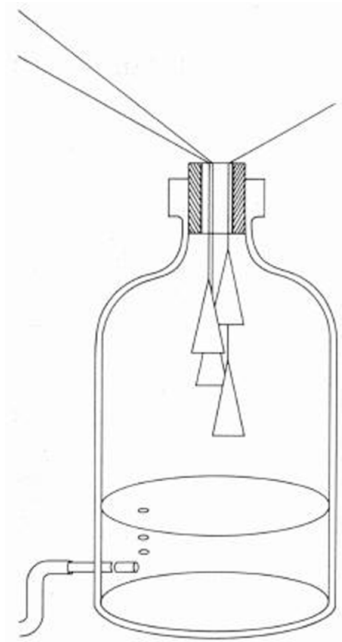
Precrisi: apareixen dos tipus d'actituds oposades, tant de rebuig de la idea de perill com de presència d'un temor exagerat a aquest.

Crisi: que al seu torn es pot dividir en tres fases. En la primera, denominada *fase de xoc*, poden, al seu torn, donar-se tres reaccions: una minoria conservarà la sang freda, una altra mostrarà reaccions extremes d'ansietat, mentre que la major part "permanecerán aturcidos, atontados, sorprendidos por estupor. Es pensando en estos como los espectadores, por error e incomprensión, hablarán de calma y de valentía" (Stoetzel, 1965, pàg. 233). La segona fase, **reacció o retrocés**, implica un intent de comprensió del que ha succeït, i és en la que apareixen els comportaments expressius que alleugereixen la tensió, i en la que apareixen també les reaccions pràctiques d'ajuda a les necessitats. I quant a la tercera fase, es caracteritza per l'aparició de **rumors**, l'aparició de "líders" i conductes d'ajuda mútua i sacrifici.

Postcrisi: en la qual es tenen en consideració les (probablement fluïxes) seqüeles de la catàstrofe, tant a nivell fisiològic com psíquic.

L'artificialitat experimental

Una de les investigacions experimentals sobre el pànic més esmentades és la realitzada per Alexander Mintz el 1951 ("Non-adaptative group behavior", *Journal of Abnormal Social Psychology*, núm. 46, pàg. 150-159). En aquesta, una sèrie de persones havien d'intentar extreure, estirant d'un fil, un con d'una ampolla. Tenint en compte que el coll de l'ampolla només permetia de treure'n un alhora, i que en algunes versions de l'experiment l'ampolla s'omplia d'aigua a poc a poc, l'experiment se suposava que podia oferir informació sobre els efectes del pànic en situacions com un edifici cremant... L'artificialitat és evident.

Model d'ampolla utilitzada per a l'experiment d'Alexander Mintz.

Les simulacions realitzades per Helbin, Farkas i Vicsek poden oferir dades interessants, principalment als qui han de dissenyar sortides d'emergència o altres sistemes d'evacuació de personal, tanmateix, igual que la investigació experimental de Mintz, no permeten considerar els factors socials que entren en joc en situacions d'aquest tipus.

Anteriorment hem desenvolupat, com una de les interpretacions teòriques del comportament col·lectiu, la teoria de la norma emergent. Aquesta teoria es pot utilitzar per a explicar, des d'un punt de vista més social, fenòmens concrets relacionats amb el pànic.

Mentre que les explicacions anteriors se situen en dos pols oposats, desindividualització i dessocialització, l'explicació en termes de norma emergent ofereix un punt de vista que se situa al pol de la desindividualització, ja que es planteja l'homogeneïtat en la conducta dels membres d'un grup, però sense recórrer a parlar de contagi.

Mentre que en les explicacions anteriors davant d'una situació de crisi es produeix el pànic per contagi o pels desesperats intents individuals d'escapar, aquesta teoria planteja altres possibilitats depenent del tipus de relacions socials existents anteriorment al desastre.

Segons aquesta teoria, en una situació de crisi es crea un estat d'incertesa i urgència que obliga les persones implicades a la creació de noves estructures normatives que guiaran la conducta, obliga la redefinició de la situació, en la mesura que és necessari abandonar les concepcions prèvies sobre el tipus de conducta apropiada. Aquesta redefinició es pot donar en un context d'existència o no de relacions socials prèvies.

En el primer cas, és altament probable que les solucions individuals i competitives cedeixin el pas a l'aparició d'una norma comuna de tipus cooperatiu però, alhora, l'existència d'aquestes relacions pot fer més difícil arribar a una

definició conjunta (norma) sobre el tipus de conducta necessària, fet que afavorirà que sigui més difícil que es produeixi el pànic i, precisament per això, retardar les conductes de fugida.

Després de l'atemptat de 1993 a les Torres Bessones del World Trade Center, Aguirre, Wanger i Vigo (1998) van dur a terme una investigació entrevistant persones que es trobaven a les torres en el moment de l'explosió per avaluar en quina mesura aquestes prediccions eren correctes. Els seus resultats indiquen, en primer lloc, que malgrat la confusió generada per l'explosió (que va inutilitzar el sistema elèctric i els sistemes de comunicació) l'evacuació es va fer de manera relativament ordenada, sense que es produïssin escenes de pànic. El segon resultat, probablement el més rellevant, indica que el temps d'evacuació era superior en els casos de grups de persones que es coneixien entre si.

Així, els autors conclouen que, com més gran és l'extensió en la qual la recerca de significat, inherent en el procés de *meaning*, es focalitzi en la definició de la situació com una crisi greu que requereix una resposta fora del comú, més gran serà el temps necessari per a mobilitzar i iniciar l'evacuació. Igualment, des d'aquesta teoria es reconeix que el procés d'interacció simbòlica en situacions de conducta col·lectiva se centra en part en la identificació de les habilitats, experiències prèvies, i altres instrumentalitats entre els participants. Aquests elements de la situació són els recursos que empren les persones per a respondre al canvi amb què s'enfronten. El seu ús porta temps i alenteix l'inici del comportament col·lectiu.

Com veiem, l'explicació teòrica sembla raonable, encara que els efectes pràctics sembla que vagin en contra de la lògica i, sobretot, no siguin del tot fàgils: Si estem en una situació d'emergència reaccionarem amb més rapidesa si estem aïllats que si ens trobem al costat d'altres persones, i la nostra reacció serà encara més lenta si aquestes persones són conegudes nostres. L'únic consol que ens queda és que, encara que lenta, probablement la resposta, ja que ha implicat una avaluació de la situació i dels recursos disponibles per a afrontar-la, també serà més correcta, més eficaç.

6. Control social i resistència en les xarxes interactives

Les conductes col·lectives que hem vist fins al moment es caracteritzen, com afirmen algunes definicions, pel contacte cara a cara, per la presència conjunta de persones en un espai físic determinat en un moment temporal concret. No podem, tanmateix, acabar aquest mòdul sense fer referència a una altra forma de comportament col·lectiu que no requereix aquestes característiques. Ens estem referint, sens dubte, al comportament col·lectiu a "la xarxa".

A ningú, almenys en el nostre context sociocultural, li resultarà estranya la referència a les "comunitats virtuals", un concepte que ha passat a formar part del nostre llenguatge quotidià i en alguns casos de les nostres pràctiques quotidianes. Des de l'aparició d'Internet, les comunitats d'usuaris han anat florint a un ritme imparable, i han adoptat les més diverses formes. No és la nostra intenció, tanmateix, parlar d'Internet o de les comunitats virtuals en general, sinó que el que farem en aquest apartat serà oferir uns breus "apunts" sobre un aspecte concret, la resistència a la xarxa, és a dir, els moviments (col·lectius, socials) d'oposició, protesta, lluita... sorgits gràcies a la xarxa.

És evident que relacionar d'una manera tan directa Internet i moviments de protesta i resistència ens pot portar a confondre el contingut amb el mitjà (encara que McLuhan deia que "el mitjà és el missatge"). No és privilegi d'Internet ser el mitjà de difusió d'aquest tipus de continguts. Els diaris alternatius, les ràdios lliures, etc. existeixen des de fa temps. Què és, per tant, el que des del nostre punt de vista fa tan especial Internet?

El 1998, la "Global Internet Liberty Campaign" publicava un document en el qual s'afirmava que "Internet ja ha demostrat la seva capacitat per a promoure la democràcia":

- Facilitant la participació al govern.
- Difonent l'accés a informació governamental.
- Ampliant l'accés als mitjans tradicionals i promovent el pluralisme.
- Enfortint la societat civil per mitjà de la creació de xarxes entre individus.

Els tres primers elements, d'entrada, no difereixen excessivament de les possibilitats que ofereixen els mitjans tradicionals, la seva implementació a la xarxa pot aportar algun avantatge quant a immediatesa i assoliment, però tots ells es poden aconseguir també pels mitjans tradicionals. De fet, fins i tot el quart.

Els mitjans de comunicació de masses tradicionals permeten, per exemple, l'accés a la informació i la seva difusió. Evidentment, són moltes les crítiques que se'ls poden fer a aquests mitjans, la literatura sobre els efectes (perversos) dels *mass media* és impressionant, però ja que ens trobem en l'època de la

La xarxa universal

Evidentment som conscients que les afirmacions que fem són totalment contextuals. Malgrat la pretesa universalitat de "la xarxa de xarxes" encara avui en dia és molt fàcil trobar, en el nostre context, moltes persones que, encara que han sentit parlar d'Internet, no saben, en realitat, en què consisteix. Més preocupant potser és que encara avui en dia hi ha molts llocs del planeta en els quals ni tan sols s'ha sentit parlar de la xarxa. L'impacte social de les transformacions lligades a Internet són encara un privilegi d'uns quants.

globalització no està de més recordar la tesi d'Herbert Schiller (que recull John B. Thompson, 1998) que ja el 1969 parlava l'"Imperialisme cultural", és a dir, de la globalització de la comunicació que portava, no a efectes alliberadors, sinó al control polític i econòmic d'aquesta i a la pèrdua d'identitat cultural per part dels seus receptors. Aquesta afirmació és qüestionada per Thompson, per a qui encara que efectivament la difusió és global la recepció no ho és, sinó que es fa a escala local i implica processos d'interpretació i adaptació al seu context particular per part dels receptors.

"La apropiación de productos *mediáticos* es un fenómeno localizado, en el sentido de que implica a individuos concretos situados en contextos socio históricos particulares, y que utilizan los recursos disponibles con intención de dar sentido a los mensajes *mediáticos* e incorporarlos a sus vidas."

J. B. Thompson (1998, pàg. 230)

Encara que les afirmacions de Schiller puguin semblar únicament una cosa d'una època passada, també podem trobar avui en dia opinions similars. Per exemple, Oiver Boyd-Barret i Terhi Rantanen (1998) plantegen "el paper de les agències de notícies en la globalització i mercantilització de les notícies" (pàg. 2), fent atenció a alguns efectes ideològics de la globalització com, per exemple, el fer veure com a natural i inevitable el que és construït i fràgil.

Agència alternativa

Un dels capítols del llibre de Boyd-Barret i Rantanen està dedicat a una agència de notícies "alternativa" (Inter Press Service) que es preocupa, des del 1990, per "fer sentir les veus dels països en via de desenvolupament", que considera que ha de fer un paper en la promoció d'una forma de comunicació democràtica i participativa, i que centra la seva atenció en temes relacionats amb la globalització. C.A. Giffard (1998). "Alternative news agencies". A: O. Boyd-Barret; T. Rantanen (ed.). *The globalizacion of news*. Londres: Sage.

Una opinió en certa manera semblant és la que manté Pierre Lévy (1998) qui, des del nostre punt de vista, planteja una encertadíssima diferenciació entre els mitjans de comunicació de masses tradicionals i Internet. Els primers es caracteritzen, en termes de Lévy, per la "universalitat totalitzant", és a dir, per la transmissió de missatges en una sola direcció, i tenen la pretensió de ser acontextuals, de ser interpretables de la mateixa manera en tot context i lloc, sense tenir en compte la singularitat del receptor, les seves opinions, cultura, etc. Al contrari, el ciberespai, encara que compartiria la característica d'universalitat, seria una "universalitat no totalitzant", ja que:

"El ciberespai dissol la pragmàtica la comunicació que, a partir de la invenció de l'escriptura, havia conjuminat l' 'universalitat i la totalitat. Efectivament, ens reconduïx cap a la situació que hi havia abans de l'escriptura [...], en la mesura en què la interconnexió i el dinamisme en temps real de les memòries en línia fa que novament es comparteixi el mateix context, el mateix immens hipertext viu amb els companys de la comunicació. Sigui quin sigui el missatge que s'abordi, està connectat a altres missatges, a comentaris, a crítiques en evolució constant, a compareixences dels qui s'hi interresen, als fòrums en què es debaten aquí i allà."

P. Lévy (1998, pàg. 91)

Bidireccionalitat davant unidireccionalitat, heterogeneïtat davant homogeneïtat, no totalització davant de totalització, això és el que sembla que ens ofereix la xarxa, aquesta és realment la diferència respecte als mitjans anteriors.

Aquesta és, almenys, la promesa, com es tradueix a la pràctica? Vegem-ne alguns exemples.

Manuel Castells (2000) defensa que davant la privació dels drets dels ciutadans que comporta la globalització hi ha possibilitats de resistència davant la dominació, i que en la nostra societat de la informació alguns moviments socials (de diferent signe) basen una part important de la seva estratègia en l'ús de les noves tecnologies de la informació. D'entre els exemples que esmenta, destacarem únicament el del moviment zapatista, els quals Castell denomina *la primera guerrilla informacional*. Consideracions polítiques a banda, el que destaca en aquest cas no és que s'utilitzi Internet com a mitjà de comunicació, sinó que s'utilitza també com una forma d'organitzar i mantenir una xarxa internacional de suport que va dificultar la repressió governamental sobre els zapatistes.

"Ésta fue la clave del éxito de los zapatistas. No que sabotearan deliberadamente la economía. Pero estaban protegidos de la represión abierta por su conexión permanente con los medios de comunicación y sus alianzas a escala mundial a través de Internet, forzando a la negociación y poniendo el tema de la exclusión social y la corrupción política a la vista y oídos de la opinión pública mundial."

M. Castells (2000, pàg. 104)

Es tracta, per tant, d'una forma de mobilització, de comportament col·lectiu, que té lloc gràcies a la xarxa i que seria inviable sense la seva existència.

El segon exemple, té un origen pràcticament coetani amb la xarxa. Es tracta en aquest cas d'una forma de resistència davant les grans companyies de programari i la seva política comercial, iniciat el 1984 per Richard Stallman, que pretén crear un sistema operatiu "lliure", és a dir, de codi obert, manipulable i modificable per altres programadors. Aquest moviment porta a la fundació, el 1985 de la Free Software Foundation (Fundació per al Programari Lliure), i actualment té un amplíssim ressò amb la cada vegada popularització més gran del subversiu sistema operatiu Linux, que apareix el 1991 de la mà de l'estudiant finlandès Linus Torvalds i que creix dia a dia gràcies a la col·laboració de milers de programadors. Precisament aquest últim aspecte és el que li dona especial rellevància a aquest moviment de *hackers* (entesos no com a pirates, sinó com "algú apassionat per la programació i que es diverteix a ser hàbil i enginyós", segons definició de Richard Stallman).

Programari lliure

Podem dir que un programari és lliure si

"tens la llibertat per a executar-lo, sigui quin sigui el motiu pel qual vols fer-ho; tens la llibertat de modificar el programa per adaptar-lo a les teves necessitats (a la pràctica perquè aquesta llibertat tingui efecte, has de poder accedir al codi font, ja que introduir modificacions en un programa del qual no es disposa del codi font és un exercici extre-

No pasaran. Mostra fotogràfica "El Chiapas in rivolta", foto de Massimo Boldrini.

madament difícil); disposes de la llibertat de redistribuir còpies, ja sigui gratuïtament o a canvi d'una quantitat de diners; tens llibertat per a distribuir versions modificades del programa, de tal manera que la comunitat pugui beneficiar-se de les teves millores."

L. Moineau; A. Papathéodorou. (2000). *Cooperación y producción inmaterial en el software libre. Elementos para una lectura política del fenómeno GNU/Linux.*

"La verdadera innovació del sistema GNU/Linux no resideix sol en la seva dimensió 'tecnològica' (el nucli portable), sinó als mecanismes socials de producció de la innovació que es posen en joc al voltant seu. En efecte, una de les majors forces d'aquest sistema operatiu –que pot explicar àmpliament el seu èxit actual– és no només el seu fort contingut innovador, sinó sobretot haver-ho basat en el potencial creatiu existent al programari lliure, i després a la utilització de la xarxa d'internet com a espai en el qual s'elaboren nous projectes i en el qual es posa en marxa una cooperació massiva i oberta."

L. Moineau; A. Papathéodorou. (2000). *Cooperación y producción inmaterial en el software libre. Elementos para una lectura política del fenómeno GNU/Linux.*

Evidentment es tracta d'un moviment i evidentment té un caràcter polític i reivindicatiu, però per si us queda algun dubte, tornem a recórrer a Stallman:

"És un consol i un plaer quan veig un regiment de *hackers* excavant per mantenir la trinxera, i m'adono que aquesta ciutat sobreviurà –per ara. Però els perills són més grans cada any que passa, i ara Microsoft té a la nostra comunitat com un blanc explícit. No podem donar per garantit el futur en llibertat. No el doni per garantit! Si vostè desitja mantenir la seva llibertat, ha d'estar preparat per a defensar-la."

R. Stallman. (1999). El proyecto GNU. <http://www.gnu.org/>. Publicado originalmente en AA.VV. (1999). Open Sources. Voices from the open source revolution. Editions O'Reilly. (Disponible en: <http://www.oreilly.com/catalog/opensources/book/toc.html>).

Potser és ara el moment de tornar a llegir les explicacions teòriques que hem ofert sobre el comportament col·lectiu. Potser després de veure aquestes noves formes serà més difícil (si no ho era ja abans) acceptar teories com la del contagi o com la de la convergència. Estem parlant de comunitats, de comunitats virtuals, sense contacte físic, que són capaces d'actuar, que són capaces de reaccionar davant el que consideren opressió. Potser serà el moment de repassar les explicacions en termes d'identitat.

7. Annexos

7.1. Annex 1

El País, 24 d'octubre de 1999

Hijos de la ira

Una minoría de violentos destruye el mito del oasis cívico en Barcelona, donde la policía calcula que 1300 jóvenes de grupos antifascistas se enfrentan a 1500 cabezas rapadas.

GUILLEM MARTÍNEZ

Es difícil definirlos con precisión. Son los jóvenes anti. Los que se rebelan contra las empresas de trabajo temporal, los que ocupan viviendas abandonadas. Pero lo que despierta inquietud es el tono cada vez más violento de sus protestas. El último estallido del pasado 12 de octubre en Barcelona ha puesto al descubierto un movimiento de miles de jóvenes con ideas diversas, anarquistas, comunistas o genéricamente antifascistas. En la otra orilla, los jóvenes de estética skin, de ideología ultra, desafían las ciudades con su actitud violenta.

El pasado 12 de octubre, grupos ultraderechistas volvían a convocar un acto de homenaje a la bandera española en la plaza de los Països Catalans, barrio de Sants (Barcelona). Como cada año, la Plataforma Antifeixista volvía a convocar una contramanifestación. Tuvo una afluencia de 700 personas –según la policía– o 2.500 –según los convocantes. A la manifestación asistieron vecinos, ciudadanos de otros barrios y muchos miembros de colectivos alternativos. ¿Quiénes integran estos movimientos?

Es difícil realizar un dibujo. Los movimientos alternativos desconfían mucho de los medios de comunicación. La comunicación de un periodista con estos movimientos no acostumbra a ser fluida. La impresión visual y auditiva es que son jovencísimos, con un discurso político elaborado que, como sucede en todos los discursos elaborados, tiene sus propias palabras sagradas. Quizá son palabras como asamblea, o autogestión, o anti.

Un joven golpea los cristales de un establecimiento en la manifestación antifascista del pasado 12 de octubre (C.Ribas).

Visten muy alejados de las preferencias textiles de un agente de seguros. Proviene de diversos estratos sociales y culturales. Muestran diversos grados de tolerancia. Muestran

diversos grados de crispación. Incluso la no crispación. Muestran diversos grados de verbalización ante la realidad. Los hay que estudian. Los hay que trabajan. Los hay que hacen las dos cosas. O ninguna. Los hay que ocupan casas. Los hay que viven con sus padres. Los hay que pagan un alquiler. Como se desprende de una descripción tan genérica, no son marcianos. Viven en la sociedad y practican la vida social, muy a menudo en conexión con otras organizaciones y colectivos vecinales.

La violencia desatada tras la marcha antifascista del 12-O ha desdibujado la imagen difusa que se tenía de estos colectivos. Al final de la marcha antifascista del 12-O hubo tomate entre la policía y, en esta ocasión, un grupo de unos 200 jóvenes alternativos, desgajados de la manifestación. Los enfrentamientos fueron duros y, al parecer, más planificados y preparados en ambos bandos que en años anteriores.

Entre carga y carga, los manifestantes infligieron daños a comercios y a mobiliario urbano por valor de cuatro millones de pesetas. Esos destrozos, poco habituales en la ciudad, fueron condenados al día siguiente por el Ayuntamiento y por todos los partidos, y quedaron registrados por las cámaras de los medios de comunicación. Fueron vistos por los habitantes de una ciudad que no entendía nada.

Tras la manifestación, la policía practicó 22 detenciones. Ocho jóvenes quedaron libres 30 horas después y 14 han permanecido en prisión preventiva incondicional hasta el pasado viernes. La juez argumentó su decisión por "la alarma social" que habían generado los hechos. El cargo más grave del que se les acusa es de asociación ilícita. La delegada del Gobierno, Julia García Valdecasas, y el Ministerio del Interior han apuntado, de hecho, la vinculación entre los detenidos y Jarrai.

¿La situación es en verdad alarmante? Los movimientos alternativos de jóvenes de izquierda, de cierta implantación y favorable acogida social en Cataluña, ¿son intrínsecamente violentos? ¿Existe en Cataluña una juventud de izquierdas y otra de derechas que pueden optar por la violencia como forma de expresión?

Inmediatamente después de realizarse las detenciones se creó una Asamblea de Apoyo a los Presos Antifascistas, formada por diversos colectivos alternativos. Su objetivo es "cuestionar las acusaciones de asociación ilícita y buscar soporte social contra la alarma social, el argumento utilizado por la juez para justificar sus medidas".

Un miembro de la asamblea, un chico de veintipocos años, vestido sobriamente, con pelo largo y que trabaja como administrativo, explica su visión de los hechos del 12-O: "La manifestación fascista del 12-O sirve para estructurar el movimiento fascista a lo largo del año". Desde hace seis años, en el barrio organizan para ese día las Jornadas Antifascistas y Antirracistas, de carácter cívico.

Diversos colectivos del barrio forman una Plataforma Antifascista, que organiza la contramanifestación matutina, y luego, comidas populares y debates. "Este año, el ambiente estaba caldeado. La noche anterior apalearon en el barrio de Sants a tres chicos que llevaban el pelo largo. Por la mañana se apuñaló a otro. En Sabadell se vivía una escalada de ataques skins a diversos locales ocupados".

Resulta difícil hablar con personas que estuvieron en los sucesos acaecidos tras la manifestación. Los movimientos alternativos culpan a los medios informativos de crear la "alarma social" argumentada por la juez en sus decisiones. También se ha dado el caso de que todos los miembros de un colectivo okupa que participaron en un programa de la televisión autonómica TV-3 fueron detenidos por la policía acusándoles de un hecho ocurrido posteriormente en Terrassa

El portavoz de la asamblea plantea serias dudas sobre los verdaderos causantes del alboroto. Explica que no estuvo en los hechos ocurridos tras la manifestación, "pero por lo visto pasaron cosas raras. Había encapuchados en la mani que luego resultaron ser secretas. Me han dicho que los grandes animadores de una barricada se sacaron unas esposas de sus mochilas y esposaron a los que había al lado. Pero yo no lo he visto".

Una madre de una detenida, funcionaria, cuarenta y tantos años, vecina del barrio, explica: "Cada año, desde hace seis, la gente del barrio, jóvenes, vecinos, marujas, participa en la contramanifestación antifascista. Este año no pude ir, pero me han explicado historias de provocaciones como las de antes, cuando era hippy e iba de manis. Se vio a gente tirando piedras que luego detuvieron a manifestantes en la calle de Brasil. La pregunta es: si cada año se ha convocado esta manifestación, ¿por qué este año se ha pasado todo de vueltas? Este año ha habido muchos cambios. Por ejemplo, han detenido a mi hija. Y se ha tratado todo de manera que, al final, Ynestrillas ha quedado como un santo, y los jóvenes del barrio, como peligrosos violentos".

Un portavoz de una asociación de vecinos del barrio, un señor de 60 años que habla muy fluidamente y conoce a los chicos de los movimientos alternativos del barrio por sus nombres de pila, explica así la violencia del 12-O: "La manifestación fascista es un acto cargado de violencia por sí mismo. Cada año pedimos al distrito que no la autorice. El distrito es el responsable de la violencia resultante". Respecto de los destrozos protagonizados por los 22 jóvenes, el vecino razona: "¿Qué pasó? Ni idea. Supongo que pasó la mimesis. Alguien rompió un vidrio y luego alguien rompió otro. Es una pena. A los chicos de los movimientos alternativos les ha costado introducirse en el tejido social del barrio. Ahora estaban plenamente introducidos. Toda esta violencia que practicaron cuatro gatos les ha perjudicado".

¿Cómo visualizan la violencia los movimientos alternativos? ¿La ven como una posibilidad? El portavoz de la asamblea matiza que hay muchos tipos de violencia cotidiana "Veo que la sociedad distribuye injustamente su riqueza y que hay diferencias en la igualdad de oportunidades. Esto también es violencia". Respecto de los destrozos violentos del 12-O opina que esta violencia es esporádica y que no es comparable a la violencia de los jóvenes fascistas: "La violencia nazi es cotidiana y dirigida hacia los más débiles. Los movimientos sociales alternativos tienen, en general, una buena relación con el tejido asociativo de las ciudades. El movimiento okupa, por ejemplo, no es agresivo por sí mismo. Lo que genera violencia es el capitalismo, que condena sectores sociales a la exclusión, al paro, a la precariedad".

Un okupa de Sabadell, ciudad en la que en los últimos días diversos inmuebles ocupados han recibido cócteles mólotov lanzados por skins, habla de la violencia. Tiene 19 años, estudia sociología: "La violencia es un fenómeno existente en la sociedad. El Estado tiene el monopolio de la violencia, y tú aceptas un grado de violencia sobre ti. En la sociedad se producen diversos grados de violencia. Lo que tú llamas violencia juvenil es una respuesta violenta a las situaciones que sufre la juventud ante el mercado de trabajo, los contratos precarios y la imposibilidad de sindicarse. No sé si lo sabes, pero en una ETT no puedes estar sindicado. No está prohibido, claro, pero a mí, por ejemplo, me han echado de dos ETT por estar afiliado a un sindicato. A la CGT. Existe una necesidad de organización y una imposibilidad de llevarla a cabo, que no veo positiva. Para lograr cambios estamos volviendo a unas formas de participación obrera parecidas a las que había a principios de siglo: la clandestinidad, hacer las cosas encapuchados".

Una de las detenidas, una chica de veintipocos años, vestida con alguna prenda lila, explica que la única relación que ha tenido con la violencia fue su detención tras los sucesos del 12-O: "No pertenezco a ninguna organización. Me detuvieron cuando venía de tomar el vermú. Por dos razones: era joven y gastaba cierta estética. En comisaría, una policía me abofeteó. Le pedí el número de su placa. No me lo dio. Me trasladaron a otra comisaría. Pasé 28 horas en un calabozo, sin abogados. No se me dejó ir al váter. A una chica que venía con una herida en la cabeza no se le dio atención médica. Nos debieron de poner alguna cosa en la comida, pues tras la comida nos quedábamos dormidas. Estoy indignada: mientras la juez decidía sobre mi futuro, los diarios decían que tenía contactos con Jarrai".

El mito catalán es el oasis catalán, una sociedad civil poderosa que sabe gestionar sus problemas con cierta gracia, que tiende a rechazar las estridencias, que es permeable al diálogo consigo misma y que ha sabido transmitir cierta cultura democrática y tolerante a través de las generaciones. En un periodo de pocas semanas, el oasis se ha sorprendido, además de por los hechos del 12-O, por la detención de varios jóvenes fascistas acusados de ejercer la violencia física contra inmigrantes.

En Sabadell, diversos inmuebles ocupados por movimientos alternativos han sufrido varios atentados por parte de skins derechistas –uno de los agresores ha sido detenido esta misma semana–. En diversas poblaciones catalanas se han producido atentados contra comisarías, coches de policías, cajeros automáticos y el domicilio de una concejal del PP.

Estas noticias han perturbado el estado de ánimo en el oasis. El análisis de la situación que realizan diversos cuerpos y expertos en seguridad tiene aspectos comunes –se tiende a desdramatizar la situación–, aunque con notorias diferencias. Un portavoz de la seguridad del Estado explica que a principios de los noventa se vivió una gran alarma social ante el tema skin. Por entonces se elaboró un estudio sobre tribus urbanas en Cataluña. Aparecieron 13 tribus. "Los okupas eran una más, y en franca regresión. O los sociólogos no ven las cosas o los fenómenos a veces responden a otras razones".

La escalada skin se atajó con una presión policial y judicial. "Se produjo un efecto disuasorio. Pero en poco tiempo los grupos se regeneran. Entre septiembre y octubre, por ejemplo, se han practicado 60 detenciones en 22 operaciones de distintos cuerpos policiales. Esto tendrá su efecto, pero reaparecerán". Describe a los skins como un fenómeno interclasista asociado al fracaso escolar, al paro, a la frustración por no alcanzar los niveles económicos de sus padres. "Hay mucho skinqui que va rapado y que utiliza simbologías

fascistas, pero son eso, quinquis, y que hacen lo que hacían las bandas de barrio en los setenta".

Aunque también hay skins de izquierda, como los redskins y los skinsharps, "actualmente hay en Cataluña unos 1.500 skins derechistas que son activos u ocasionalmente activos. La actividad de unos 1.300 tiene que ver con el fútbol, aunque practiquen la multimilitancia. Unos 1.000 son boixos nois, y unos 300, brigadas blanquiazules". Los últimos nueve skins detenidos y vinculados al grupo de Ynestrillas eran de este tipo, ultras del RCD Espanyol. "Yo diría que activos, en total, habrá unos 600, de los cuales unos 200 son realmente violentos".

El dibujo que hace la seguridad del Estado de los movimientos alternativos es diferente. "A los okupas, yo prefiero llamarles antisistema". La policía fija en un centenar los inmuebles ocupados en Barcelona. "Con la ocupación del cine Princesa" –ocupación que finalizó con una aparatosa y criticada intervención policial, que la ciudadanía pudo ver por televisión–, "el fenómeno se extendió. Yo diría que tiene algo de moda. Hay mucha gente que hace de okupa los fines de semana y hace en las casas ocupadas lo que todo el mundo cuando es joven. Los antisistema tienen también un origen interclasista. A veces, en una casa ocupada, hay mucho niño bien".

La policía cuantifica el movimiento en unos 1.300, de los cuales unos 900 serán independentistas, de los cuales, a su vez, 450 serían muy activos. Otros 400 serían anarquistas o comunistas. De éstos, 100 serían muy activos. "Los violentos no sobrepasarán, en total, los 200. En la contramanifestación del 12-O, éste era el número de violentos. Tenían la contramanifestación planificada. Se retiraron de manera ordenada y destructora. Eso aquí no es normal". La policía ve en esto un cambio cualitativo importante: "Las situaciones violentas, antes no se daban con esta gente. Sólo ofrecían resistencia en los desalojos. Ahora hay otra respuesta".

Parece, no obstante, que los vínculos con Jarrai no están tan claros. Otra fuente policial opina que "algún grupo independentista y marxista-leninista clásico habrá tenido contactos con Jarrai. Y con otros grupos de diversa índole. Esto se puede hacer hasta por Internet, y no creo que sean contactos organizados. Lo que aquí hay es una copia del estilo. Después de lo del 12-O se han producido ocho atentados y en alguna manifestación se han coreado nombres de periodistas. Esto es el estilo de Jarrai, aunque es posible que sea puro mimetismo". El policía también opina sobre la prisión incondicional de los detenidos: "En cuanto a la actuación posterior de los jueces..., mira, nos hubiera parecido adecuado el cargo de asociación ilícita a los skins detenidos hace unos días y vinculados al grupo de Ynestrillas".

Un suboficial de la policía analiza los datos de esta problemática: "En el informe Raxen, elaborado por el Movimiento por la Tolerancia y subvencionado por el Ministerio de Asuntos Sociales, se fija que en Cataluña hay 3.000 intolerantes. Yo creo que se trata, en su mayoría, de personas con estética skin e ideología muy superficial, que cuando encuentran a una persona débil se aprovechan. Últimamente ha habido muchas agresiones skins de este tipo.

Todo esto provocó que la Plataforma Antifeixista, que cada año convoca la contramanifestación del 12-O, participara de actitudes más contundentes. A los manifestantes que se enfrentaron a la policía, los vi organizados, pero no entrenados como se ha dicho". "Existe información para preparar esos actos en libros que se pueden comprar el día de Sant Jordi en la calle. No creo que haya habido contactos con Jarrai. La organización PUA ha reconocido contactos. Pero son contactos normales entre grupos políticos homólogos, y se han producido en periodos de vacaciones. No han sido contactos técnicos ni formativos. El hecho de que el Ministerio del Interior y la delegada del Gobierno, Julia García Valdecasas, hayan vinculado a los detenidos con Jarrai tiene cierta intención que se me escapa".

Para las fuentes policiales, la violencia skin y esta violencia ejercida por minorías de los movimientos alternativos no tienen mucho que ver. El suboficial incluso matiza que "el antirracismo es más amplio que el fascismo. Engloba aquí a toda la sociedad, es amplio y da cabida a mucha más gente. La pregunta es: ¿estas actividades violentas que estamos viendo tendrán lugar cuando se libere a los 14 detenidos o, por lo contrario, adquirirán una plataforma estable? Yo, personalmente, creo que los okupas no son un radicalismo violento. Necesitan sentirse aceptados por la sociedad. Sobre todo en Sants, donde los hechos violentos del 12-O han creado cierto distanciamiento de la gente hacia los okupas".

El portavoz de la seguridad del Estado plantea otra diferencia entre ambas violencias: "El radicalismo de derechas se encausa sin problemas. La gente quiere que detengas skins, y se alegra cuando eso se hace. Con el radicalismo de izquierda, la cosa es más difícil. La izquierda política no debería dar alas a ese tipo de violencia. Hay que condenar lo que se

hizo el 12-O. Hay que condenar los ocho atentados posteriores. Hay que aceptar que los jóvenes tienen que expresar su descontento de otras maneras".

El oasis, que condenó unánimemente los hechos violentos del 12-O, ha movilizado a su famosa sociedad civil para condenar también la prisión preventiva indefinida de los detenidos. El Ayuntamiento, la Universidad, el Colegio de Abogados, catedráticos de Derecho Penal, se han declarado en contra. Jaume Asens, uno de los abogados de los detenidos y experto en el tema okupa -ha sido defensor de varios colectivos y está escribiendo su tesis doctoral sobre ese tema-, se plantea así los autos de prisión preventiva: "Es una medida drástica y sin precedentes, que invalida los valores del Estado democrático e implican que hay colectivos que reciben un trato diferente". Es aquí donde encuentra cierto peligro social: "El movimiento okupa, por ejemplo, está compuesto por gente joven, superpolitizada, con inquietudes, que quiere cambiar la realidad. Este y otros movimientos se relacionan con la tradición asociativa de la sociedad civil catalana. Cuando se reprimen y se criminalizan estos movimientos tengo miedo a que no se puedan integrar en positivo en la sociedad. Tengo miedo a que las experiencias personales que muchos de esos chicos y sus padres han vivido en tribunales, comisarías y furgonetas de las brigadas antidisturbios se traduzcan en desengaño y en actitudes de crispación personal".

7.2. Annex 2

El País, divendres, 12 d'octubre de 2001

Día de la Hispanidad

Un grupo de 200 radicales destroza el barrio barcelonés de Sants

Los jóvenes antifascistas pretendían boicotear un acto de homenaje a la bandera española organizado por ultraderechistas. La policía detiene a una veintena de alborotadores

EFE. Barcelona

Un grupo de unos 200 jóvenes radicales han destruido hoy contenedores, coches, entidades bancarias y un sinfín más de bienes públicos y privados en el barrio de Sants de Barcelona, como protesta por la celebración del Día de la Hispanidad.

Durante una hora, los alborotadores, entre los que se contaban adolescentes supuestamente independentistas, okupas, radicales de izquierdas, extranjeros e incluso boixos nois, han destrozado todo lo que encontraban a su paso, sin que la Policía haya buscado el enfrentamiento.

Fuentes policiales han indicado que el objetivo primordial era evitar que se encontraran estos descontrolados y los cerca de 400 asistentes ultras al acto de homenaje a la bandera española, celebrado en Montjuic con motivo del Día de la Hispanidad.

Según un balance provisional, la Policía ha detenido a una veintena de muchachos, mientras que un vecino de la zona y dos agentes del orden, así como dos redactores gráficos, han sufrido heridas de escasa consideración.

Durante algunos momentos, la situación ha recordado a la batalla campal que se organizó en el corazón del barrio de Sants de Barcelona en 1999, cuando unos 700 antifascistas se enfrentaron a la Policía y arrasaron medio barrio. Fue a raíz de estos incidentes cuando las autoridades decidieron trasladar a Montjuic el homenaje a la bandera.

7.3. Annex 3

El País, 21 d'octubre de 2001

Peor que el ántrax

NORMAN BIRNBAUM

Norman Birnbaum es catedrático emérito de la Universidad de Georgetown.

Las restricciones políticas, la intervención judicial y el poder económico y social se han combinado a lo largo de nuestra historia para hacer de la idea revolucionaria estadounidense de una ciudadanía culta e ilustrada un ideal lejano. La guerra de Afganistán ha alejado aún más este ideal.

¿Está diciéndonos la verdad el Gobierno acerca de las dimensiones políticas y militares de la guerra? La Casa Blanca, animada por un Congreso pasivo y reacio a utilizar sus amplios poderes, no ha dicho cuáles son sus objetivos. La guerra es un *reality show* de televisión y la opinión pública ha sido relegada a la categoría de audiencia. Las realidades son muy dolorosas: el ataque del 11 de septiembre y, por supuesto, la oscura amenaza del bioterrorismo. Si exceptuamos las llamadas, cada día más estridentes, a la unidad nacional y las referencias a las exigencias de esa 'seguridad nacional' que es obviamente incapaz de proporcionar, el Gobierno ha actuado como si no tuviéramos ningún derecho a saber y muy poco a hablar.

El presidente está obsesionado por controlar el flujo de información. Ha intentado excluir al Congreso de la información que necesita para hacer juicios independientes de su actuación. Su equipo ha pedido a los medios de comunicación que le consulten antes de transmitir declaraciones de Bin Laden. Los propietarios de las cadenas de televisión, en cuyo diccionario no entra la palabra 'censura', se apresuran a acatarlo. Cualquier pequeña brizna de honor que quede en el periodismo estadounidense ha sido conservada por el nuevo director del diario *The New York Times*, Howell Raines, que le dijo a la Casa Blanca que la responsabilidad de su periódico era para con los lectores. Raines sin duda recordaba que en 1961 el *Times* accedió a la petición de John Kennedy de no publicar noticias de los preparativos para el desembarco en bahía Cochinos. Si se hubiera negado, la nación podría haber tenido entonces lo que aún sigue esperando 40 años más tarde: un debate sobre nuestra política con respecto a Cuba. Y en un intento grotesco de tener éxito donde fracasó Nixon, la Casa Blanca le pidió a *The Washington Post* que suprimiera el reportaje de Woodward, el periodista del caso *Watergate*.

Sería fácil excusar a los medios de comunicación con razones bíblicas ('Perdónales porque no saben lo que hacen'). Sin embargo, la mayoría de nuestros directores y periodistas no son simplemente ignorantes: son conformistas y venales. Tal vez sus energías críticas quedaron exhaustas en sus luchas homéricas contra los lances libidinosos de Clinton. Están indefensos ante las dudas europeas sobre nuestra capacidad, la hostilidad musulmana hacia nuestro respaldo a Israel y la guerra contra Irak y los estragos de la globalización. No está claro cuál es su característica más sobresaliente, si la complacencia o el provincianismo. La prensa que piensa de sí misma que es libre es en realidad un gigantesco ministerio de propaganda, que recicla interminablemente las razones, cada vez más huecas, con las que Estados Unidos se justifica a sí mismo.

La opinión pública, sin embargo, no está ávida de utilizar su libertad. Completamente atemorizados, muchos de nuestros ciudadanos equiparan cuestionarse las cosas con deslealtad, si no con traición. Repiten como propias las banalidades que han oído en televisión. *El ciudadano* ha dado paso al *creyente*, y las funciones del presidente se parecen más cada día no a las de un jefe de Estado electo, sino a las de un *Pontifex Maximus* de una iglesia monolítica. Aquéllos que tienen otras ideas, en periodismo, en las escuelas y en las universidades, se enfrentan a una Inquisición secularizada. Ya hemos pasado antes por episodios de este tipo, y las ideas de las que al principio se abominó acabaron por triunfar.

Sin embargo, el largo plazo es muy largo. En el corto, el autoritarismo estadounidense es una amenaza para nuestra salud nacional peor que la del ántrax (carbunco).

7.4. Annex 4

El Mundo, 12 de setembre de 2001

El pánico

Las cámaras sólo enfocaban la cima de las Torres, una de las construcciones más altas del mundo. Pero imagínense a miles de personas presas de pánico corriendo hacia la parte alta de Manhattan. Cientos de personas saliendo despavoridas de las Twin Towers y otras tantas muertas, aunque aún se desconoce el número de víctimas. Según la CNN, los conductores que circulaban por el corazón de Manhattan han "saltado" de sus coches para ayudar a la gente aterrorizada.

"Hubo gente que se lanzó al vacío desde el World Trade Center (las Torres Gemelas). Fue una situación horrible, horrible", dijo el alcalde de Nueva York, Rudolph Giuliani.

Algunos empleados que se encontraban trabajando en las Torres Gemelas dijeron sentir una "enorme explosión" y cómo el edificio entero comenzó a temblar, tras lo cual salieron corriendo escaleras abajo para evacuar el edificio.

Afuera, "había gente llorando, gritando, corriendo, ya fueran policías, particulares o bomberos. Todos", exclamó un testigo.

Resum

En aquest mòdul hem presentat alguns punts de referència que ens permeten de definir, situar i identificar el comportament col·lectiu i els fenòmens als quals es fa referència amb aquest mot, examinar-ne les característiques principals i conèixer i valorar les explicacions que ens ofereixen d'aquests fenòmens diferents perspectives teòriques en la psicologia social.

En primer lloc hem realitzat una primera aproximació al concepte de comportament col·lectiu, fent un breu repàs de les diferents tipologies i classificacions que s'estableixen habitualment, i hem vist així l'ambigüitat i l'encavalcament que es dona en l'ús de mots com massa, multitud o públic. En aquest apartat hem vist també el paper que la psicologia col·lectiva ha tingut en la història de la psicologia social, mitjançant un breu repàs d'autors sovint oblidats, com Sighele i Tarde, i també dels clàssics Le Bon, Wundt i Freud.

En segon lloc hem fet un breu recorregut per les principals perspectives teòriques del comportament col·lectiu. Amb aquest objectiu hem partit de les explicacions més psicologistes, que assumeixen l'homogeneïtat de la conducta dels membres de la massa, i també la irreflexibilitat i irracionalitat d'aquesta (com les teories del contagi i de la convergència), hem passat per les explicacions que fan més èmfasi en la definició de la situació i les condicions en què es dona la conducta de masses en el si d'un grup (com les que ens ofereixen la teoria de la norma emergent i la del valor afegit o tensió estructural), fins a arribar a les explicacions més pròpiament socials que ens ofereixen les teories de la identitat social i prestar-hi atenció.

En tercer lloc, després del repàs a les principals aportacions a l'estudi de masses, hem valorat aquestes explicacions, i també les que ens trobem en els nostres contextos quotidians, des dels seus raonaments ideològics. Això ens ha permès d'examinar les molt distintes conseqüències teòriques i polítiques que implica enfocar la conducta col·lectiva com a fenomen caracteritzat per la irracionalitat i la violència, o com a procés contextualitzat i sols plenament intel·ligible en el si de conflictes intergrupals, i per a incidir novament en el context sociocultural i ideològic com una peça clau per a comprendre el comportament col·lectiu.

En quart lloc hem descrit els rumors com a forma de comunicació col·lectiva establint punts de referència per a reconèixer les informacions que tenen les característiques del rumor i conèixer els termes en què se n'ha abordat l'estudi, les formes de transmissió i el funcionament d'aquestes informacions, i també els elements que cal tenir en compte per a controlar el rumor.

En penúltim lloc hem vist com s'aproximava la psicologia social als fenòmens de les multituds en situacions de crisi i desastres; és a dir, davant el pànic, i hem valorat les potencialitats de diferents propostes teòriques a l'hora d'explicar aquest tipus de fenòmens.

Tot aquest recorregut acaba amb una breu aproximació al comportament col·lectiu "en xarxa", veient algunes de les seves característiques específiques com a comunicació col·lectiva i com a vehicle de resistència, amb el fi de poder valorar l'adequació de les diferents explicacions ofertes al llarg del mòdul per a l'anàlisi d'aquestes noves formes de conducta col·lectiva.

Activitats

Aquestes que us proposem són només una petita mostra del tipus d'activitats que podeu realitzar, ja que consisteixen, bàsicament, a mirar el món que ens envolta per intentar "llegir-lo" amb una determinada perspectiva; en aquest cas, la de les conductes col·lectives. Et suggerim que, a més d'aquestes activitats, facis un exercici constant d'anàlisi de l'actualitat, identificant més o menys els tipus dels desenvolupats en aquest mòdul, i intentant explicar-los depenent dels conceptes desenvolupats.

1. Llegiu els articles dels annexos 1 i 2. Intenteu explicar-los segons les diferents teories desenvolupades per a l'explicació dels comportaments col·lectius. Compareu aquests esdeveniments amb altres similars en els quals s'hagin produït enfrontaments entre manifestants i policies.
2. Llegiu l'article de l'annex 3 ("Peor que el ántrax") i analitzeu-lo des del punt de vista de les teories sobre la transmissió i control del rumor.
3. Llegiu l'article de l'annex 4. Intenteu trobar a la premsa (o en altres fonts) altres descripcions de l'evacuació de les Torres Bessones. Feu el mateix amb alguna altra catàstrofe recent. Descriviu els esdeveniments i el tipus de conducta de les persones implicades.

Exercicis d'autoavaluació

1. La ... afirma que, quan les persones s'enfronten a una situació inusual, creen significats que defineixen i dirigeixen la situació.
 - a) teoria del contagi
 - b) teoria de la convergència
 - c) teoria de la norma emergent
 - d) teoria del valor afegit
2. L'autor que ha exercit una influència més gran en la teorització sobre les masses ha estat...
 - a) Scipio Sighele.
 - b) Gustave Le Bon.
 - c) Gabriel Tarde.
 - d) Sigmund Freud.
3. Els processos que, segons Le bon, porten a la conducta violenta de les masses són...
 - a) identitat personal, identitat social i contagi.
 - b) desindividualització i dessocialització.
 - c) anonimat, contagi i suggestibilitat.
 - d) anonimat, desindividualització i sentiment d'invencibilitat.
4. L'explicació de la conducta de les masses en termes de contagi no seria assumida per...
 - a) Turner i Killian.
 - b) Steve Reicher.
 - c) Smelser.
 - d) Cap dels anteriors.
5. Els rumors són informació...
 - a) falsa.
 - b) no confirmada.
 - c) improbable.
 - d) Totes les anteriors.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. **c** Teoria de la norma emergent.
2. **b** Gustave Le Bon. Encara que pot ser que els seus plantejaments no fossin del tot originals, és sens dubte qui ha exercit una influència més gran tant teòrica com ideològica.
3. **c** Anonimat, contagi i suggestibilitat.
4. **d** Cap d'aquests autors. Turner i Killian proposen la teoria de la norma emergent, Reicher defensa el model d'identitat social (o el model elaborat d'identitat social) i Smelser planteja la teoria del valor afegit.
5. **b** Informació no confirmada. Encara que *a posteriori* pugui arribar a demostrar-se que la informació que contenen és falsa, el que els caracteritza és que es transmeten sense que hi hagi confirmació de la seva veracitat.

Glossari

categorització social *f* Conjunt de processos que permeten d'ordenar l'entorn i identificar-nos-hi en termes de determinades agrupacions, com, per exemple, com a grup de pertinença o de referència.

conducta normativa *f* Conducta regida per les normes existents en un grup, normes generades pel mateix grup. Conducta, doncs, que el mateix grup tracta com a esperable, adequada o que s'havia de donar.

contagi *m* Forma d'excitació col·lectiva que resulta de la difusió ràpida i no racional de tipus de conducta, emocions i estats d'ànim que arrosseguen i són acceptades de manera crítica pels membres d'un col·lectiu.

desindividualització *f* Desaparició de la individualitat en aparèixer una entitat col·lectiva. Procés pel qual la persona perd la seva identitat en passar a formar part de la massa indiferenciada.

dessocialització *f* Desintegració de les normes socials i dels vincles primaris que comporta que la conducta de cada persona es regeixi per les pròpies necessitats o desitjos.

identitat social *f* Part de l'autoconcepte derivat de la pertinença a grups i de les diferències entre el propi grup (*in group*) i els altres grups (*out-group*).

massa *f* Conjunt de persones, properes les unes a les altres, en la qual la conducta d'unes exerceix algun tipus d'influència sobre la de les altres.

multitud *f* Massa que presenta la característica d'activitat.

norma emergent *f* Norma resultant de la interacció en un grup, creat en el mateix transcurs de la interacció.

pànic *m* Por col·lectiva experimentada simultàniament per tots els membres d'una població i que es tradueix, per exemple, en reaccions de fugida, d'agitació desordenada, de violència o de suïcidi col·lectiu.

rumor *m* Informacions no confirmades ni originades per fonts oficials (o desmentides per aquestes fonts), que sorgeixen i circulen en el si del cos social.

Bibliografia

- Aguirre, B. E.; Quarantelli, E. L.** (1983). "Methodological, ideological, and conceptual-theoretical criticisms of the field of collective behavior: A critical evaluation and implications for future study". *Sociological Focus* (núm. 3, pàg. 195-216).
- Aguirre, B. E.; Wenger, D.; Vigo, G.** (1998). "A test of the emergent norm theory of collective behavior". *Sociological Focus* (núm. 2, pàg. 301-320).
- Allport, F. H.; Lepkin, M.** (1945). "Wartime minors of waste and special privilege". *Journal of Abnormal and Social Psychology* (núm. 40, pàg. 3-36).
- Allport, G. W.; Postman, L. J.** (1946). "An analysis of rumor". *Public Opinion Quarterly* (núm. 4, pàg. 501-517).
- Allport, G. W.; Postman, L. J.** (1967). *La psicología del rumor*. Buenos Aires: Psique, 1947.
- Allport, G. W.** (1968). "The historical background of modern Social Psychology". A: G. Lindzey; E. Aronson (ed.). *The handbook of Social Psychology* (pàg. 1-80). Reading (Massachusetts): Addison-Wesley.
- Alvaro, J. L.** (1995). *Psicología Social: Perspectivas teóricas y metodológicas*. Madrid: Siglo XXI.
- Apfelbaum, E.; McGuire, G. R.** (1986). "Models of suggestive influence and the disqualification of the social crowd". A: C.F. Grauman i S. Moscovici (ed.) *Changing conceptions of crowd mind and behavior*. Nova York: Springer-Verlag.
- Appelbaum, R. P.; Chambliss, W. J.** (1997). *Sociology: A brief introduction*. Nova York: Longman.
- Auyero, S.** (2001). "Glocal Riots". *International Sociology* (núm 1, pàg. 33-53).
- Boyd-Barret, O.; Rantanen, T.** (1998). "The globalizacion of news". A: O. Boyd-Barret; T. Rantanen (ed.). *The globalizacion of news* (pàg. 1-14). Londres: Sage.
- Bulgatz, J.** (1992). *Ponzi schemes, invaders from mars and more extraordinary popular delusions and the mandes of crowds*. Nova York: Harmony Books.
- Castells, M.** (2000). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura. El poder de la identidad*. Madrid: Alianza Editorial, 1997.
- Cantril, H.** (1942). *La invasión desde marte*. Madrid: Revista de Occidente, 1940.
- Cantril, H.** (1943). "Causes and control of riot and panic". *Public Opinion Quarterly* (núm. 4, pàg. 669-679).
- Collier, G.; Minton, H.; Reynolds, G.** (1996). *Escenarios y tendencias de la psicología social* (ed. original 1991). Madrid: Tecnos.
- Couch, C. J.** (1968). "Collective behavior: an examination of some stereotypes". *Social Problems* (núm. 15, pàg. 310-322).
- Drury, J.; Reicher, S.** (2000). "Collective action and psychological change: The emergence of new social identities". *British Journal of Social Psychology* (pàg. 579-604).
- Dupuy, J. P.** (1991). *La panique*. París: Delagrangue.
- Fornaro, M.** (1996). "Alle origini della psicologia collettiva: il contributo scientifico di Scipio Sighele". *Cultura e Scuola* (núm. 138, pàg. 183-207).
- Froissart, P.** (2000). "L'invention du 'plus vieux média du monde'". *Médiation et Information* (núm. 12-13, pàg. 181-195).
- Froissart, P.** (2001). "Historicité de la rumeur. La rupture de 1902". *Hypothèses 2000. Travaux de l'école doctorale d'histoire* (pàg. 315-326).
- Freud, S.** (1974). "Psicología de las masas y análisis del yo". A: S. Freud (ed.). *Obras completas* (pàg. 2563-2610). Madrid: Biblioteca Nueva, 1921.
- Giner, S.** (1979). *Sociedad masa: Crítica del pensamiento conservador*. Barcelona: Península.

Helbin, D.; Farkas, I.; Vicsek, T. (2000). "Simulating dynamical features of escape panic". *Nature* (núm. 6803, pàg. 487-490).

Ibáñez Gracia, T. (1990). *Aproximaciones a la Psicología Social*. Barcelona: Sendai.

Jiménez Burillo, F. (1981). *Psicología Social*. Madrid: UNED.

Jiménez Burillo, F. (1983). "Prólogo a la edición española". A: G. Le Bon (ed.). *Psicología de las masas* (pàg. 15-18).

Johnson, B. T.; Nichols, D. R. (1998). "Social psychologists' expertise in the public interest". *Journal of Social Issues* (núm. 1, pàg. 53-77).

Kapferer, J. N. (1989a). *Rumores. El medio de difusión más antiguo del mundo*. Barcelona: Plaza y Janés, 1987.

Kapferer, J. N. (1989b). "A mass poisoning rumor in Europe". *Public Opinion Quarterly* (núm. 53, pàg. 467-481).

Knapp, R. H. (1944). "A psychology of rumor". *Public Opinion Quarterly* (núm. 1, pàg. 22-37).

G. Le Bon (1986). *Psicología de las masas* (ed. original 1895). Madrid: Morata.

Lévy, P. (1998). *La cibercultura, el segon diluvi?* Barcelona: Ediuoc/Proa, 1997.

Marc, P. (1987). *De la bouche... à l'oreille. Psychologie sociale de la rumeur*. Cousset (Friburg): DelVal.

Milgram, S.; Toch, H. (1969). "Collective behavior: Crowds and social movements". A: G. Lindzey; E. Aronson (ed.). *The Handbook of Social Psychology* (pàg. 507-610).

Miller, D. (1985). *Introduction to collective behavior*. Belmont (Califòrnia): Wadsworth.

Moscovici, S. (1985). *La era de las multitudes. Un tratado histórico de psicología de las masas*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1981.

Mugny, G. (1980). "Los rumores". A: W. Doise; J. Deschamps i altres (ed.). *Psicología Social Experimental* (pàg. 331-351). Barcelona: Hispano-Europea, 1980.

Munné, F. (1970). *Grupos, masas y sociedades. Introducción sistemática a la sociología general y especial*. Barcelona: Hispano-Europea

Ortega y Gasset, J. (1983). *La rebelión de las masas*. Barcelona: Orbis, 1930.

Ovejero, A. (1997). *El individuo en la masa. Psicología del comportamiento colectivo*. Oviedo: Ediciones Nobel.

Peterson, W. A.; Gist, N. D. (1951). "Rumor and public opinion". *American Journal of Sociology* (pàg. 159-167).

Reboloso, E. (1994). "Conducta colectiva y movimientos sociales". A J.F. Morales i altres. *Psicología Social* (pàg. 763-800). Madrid: McGraw-Hill.

Reicher, S. (1987). "Crowd behavior as social action". A: J.C. Turner (ed.). *Rediscovering the social group. A self-categorization theory* (pàg. 171-202).

Reicher, S. (1996). "'The Battle of Westminster': developing the social identity model of crowd behaviour in order to explain the initiation and development of collective conflict". *European Journal of Social Psychology* (pàg. 115-134).

Smelser, N. J. (1962). *Theory of collective behavior*. Londres: Routledge i Kegan Paul.

Stoetzel, J. (1965). *Psicología social*. Alcoi: Marfil, 1963.

Stott, C.; Reicher, S. (1998). "Crowd action as intergroup process: introducing the police perspective". *European Journal of Social Psychology* (pàg. 509-529).

Stott, C.; Hutchinson, P.; Drury, J. (2001). "'Hooligans' abroad? Inter-group dynamics, social identity and participacion in collective 'disorder' at the 1998 World Cup Finals". *British Journal of Social Psychology* (pàg. 359-384).

Tajfel, H. (1984). *Grupos humanos y categorías sociales*. Barcelona: Herder, 1981.

Thompson, J. B. (1998). *Los media y la modernidad. Una teoría de los medios de comunicación*. Barcelona: Paidós, 1997.

Turner, J. C. (1987). *Rediscovering the social group. A self-categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell.

Turner, R. H.; Killian, L.M. (1957). *Collective behavior*. Englewood Cliffs (Nova Jersey): Prentice-Hall.

Van Ginneken, J. (1985). "The 1895 debate on the origins of crowd psychology". *Journal of the History of the Behavioral Sciences* (pàg. 375-382).